

LIETUVOS IR RUSIJOS SANTYKIAI 1990–1996 M.

GEDIMINAS VITKUS

Ši studija pirmiausia yra skirta Lietuvos ir Rusijos santykiams. Nors šiandien ryšiai su šia valstybe nėra prioritetingi Lietuvos užsienio politikos kryptis, tačiau Rusijos klausimas dėl tų daugybės problemų, kurias jis sugebėjo išprovokuoti, ne vienerius metus dominavo užsienio politikos debatuose. Antra vertus, ši studija neapsiriboja vien tik Lietuvos ir Rusijos santykių nagrinėjimu. Joje mėginama atsekti ir konkrečių politinių sprendimų priežastis bei pateikti hipotezes apie kai kurias Lietuvos užsienio politiką formuojančius faktorius ir motyvus. Pagaliau studijoje, remiantis Lietuvos patirtimi, formuluojamos ir bendresnio pobūdžio išvados apie didžiųjų ir mažųjų valstybių santykius, apie realias mažos valstybės galimybes siekti savo interesų santykiuose su gerokai stipresniu ir galingesniu kaimynu.

Ivadas

1996 m. spalio mėnesį įvykę Lietuvos Seimo rinkimai vėl į valdžią sugrąžino tas politines jėgas, kurios valdė Lietuvą nuo 1990 iki 1992 m. Parlamentui vėl vadovauja Vytautas Landsbergis, o Lietuvos užsienio

---

Gediminas Vitkus — socialinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas, Europos integracijos studijų centro direktorius.

Straipsnis parengtas pagal publikaciją: Vitkus G. *Lithuanian—Russian Relations in 1990–1995: A Study of Lithuanian Foreign Policy*. — Forschungsschwerpunkt Konflikt- und Kooperationsstrukturen in Osteuropa an der Universität Mannheim. — Untersuchungen des FKKS 12/1996. — 46 p.

© Gediminas Vitkus, 1997

Straipsnis įteiktas redakcijai 1997 m. gegužės 23 d.

reikalų ministru vėl tapo Algirdas Saudargas. Taigi po ketverių metų pertraukos pasikeitė (arba, tiksliau, vėl sugrįžo) tos politinės jėgos ir lyderiai, kurie daugiausia įtakoja ir apsprendžia Lietuvos užsienio politiką. Kol kas dar sunku įvertinti tikrąją šių pasikeitimų reikšmę ir galima kalbėti tik apie tam tikrus permainių požymius. Vargu, ar naujos Lietuvos užsienio politikos iniciatyvos — suartėjimas su Lenkija ir idėja, kad pirmajame NATO plėtimo etape būtų priimta bent viena Baltijos valstybė — yra tik laiko ar susiklosčiusios geopolitinės situacijos atspindys, o ne naujos valdžios energingų pastangų ką nors pakeisti išraiška. Prie to reikėtų pridurti ir jau galutinai atsiskleidusius prieštaravimus tarp Seimo pirmininko aktyvumo užsienio politikoje ir formalių Respublikos Prezidento įgaliojimų tos politikos sferoje.

Antra vertus, nemažą nuostabą kelia netikėti Seimo rinkimus laimėjusios koalicijos žingsniai santykių su Rusija srityje. Daug kam Rusijoje Sąjūdžio valdymo laikotarpis ir V. Landsbergio vaidmuo tuometinėje užsienio politikoje asocijuojasi su griežta, nenuolaidžia ir netgi provokuojančia Lietuvos laikysena Rusijos atžvilgiu. Todėl atrodytų, kad konservatorių pergalė rinkimuose ir V. Landsbergio sugrįžimas į užsienio politiką turėtų paaštrinti Lietuvos ir Rusijos santykius. Tačiau konservatoriai, matyt gerai tai suvokdami, savo veiklą užsienio politikos srityje pradėjo kaip tik nuo vadinamojo „antirusiško“ įvaizdžio griovimo. 1996 m. lapkričio mėnesį ką tik laimėjusi rinkimus konservatorių partija surengė konferenciją „Lietuvos ir Rusijos santykių tolesnio plėtojimo perspektyvos“. Į ją buvo pakviesti demokratinių pažiūrų Rusijos Valstybės Dūmos deputatai Galina Starovoitova, Konstantinas Borovojus, Vladimiras Šumeika, Rusijos humanitarinio universiteto rektorius Jurijus Afanasjevas, kiti mokslininkai, Rusijos vykdomosios valdžios, Kaliningrado srities gubernatoriaus atstovai. Žinoma, konferencijoje dalyvavo ne visų Rusijos politinių jėgų atstovai (pavyzdžiui, nebuvo Valstybės Dūmą kontroliuojančių komunistų), tačiau tai tik rodo, kad Seimo rinkimų nugalėtojai linkę žvelgti į Rusiją ne kaip į nekintamą ir aprioriškai imperialistinę valstybę, bet kaip į šalį, turinčią politinių jėgų, su kuriomis galima užmegzti dialogą.

Ypatingą konservatorių dėmesį santykių su Rusija perspektyvoms rodo ne tik minėta konferencija, bet ir kiti faktai. Pavyzdžiui, tuoj po rinkimų konservatorių lyderis ir tuomet dar tik galimas kandidatas į ministro pirmininko postą Gediminas Vagnorius 1996 m. lapkričio 6 d.

Šilutėje neoficialiai susitiko su naujuoju Kaliningrado srities gubernatoriumi Leonidu Gorbenka. Per susitikimą „buvo pareikšti ketinimai plėtoti ekonominius ryšius, steigti bendrus pramonės ir prekybos rūmus, nes abi šalys turi palankių partnerių savybių“¹. Reikėtų paminėti ir Arkadijaus Volskio vadovaujamos Rusijos verslininkų delegacijos vizitą į Lietuvą 1997 m. sausio mėnesį. Delegacija buvo priimta aukščiausiu valstybiniu lygiu (kažkodėl jos vizitą organizavo naujai įsteigta Europos reikalų ministerija). Į šiuos faktus labai įdomiai reagavo opozicija. LDDP lyderis Česlovas Juršėnas spaudos konferencijoje gyrė konservatorius už jų „normalėjantį požiūrį į Rusiją“, sakė, kad kai LDDP buvo valdžioje, taip pat buvo mėginta palaikyti gerus santykius su Rusija, „tačiau tai buvo daroma nepakankamai gerai“, nes visuomet trukdžiusi konservatorių kritika. Pasak Č. Juršėno, dabartinis konservatorių valdžios požiūris į Rusiją yra LDDP vykdytos politikos tęsa².

Iš tiesų, pabrėžtinai konservatorių noras atsikratyti antirusiško įvaizdžio ir didesnis negu buvo tikėtasi dėmesys santykiams su Rusija leidžia kelti hipotezę apie tam tikrą politikos Rusijos atžvilgiu perimamumą. Tačiau, ko gero, dar būtų anksti atsakyti neigiamai į klausimą, ar dešiniųjų partijų ir jų lyderių sugrįžimas į valdžią reiškia ir sugrįžimą prie 1990–1992 m. vykdytos Lietuvos užsienio politikos formų bei metodų.

Neseniai įvykę Seimo rinkimai jau atvertė naują puslapį Lietuvos politinėje raidoje, tačiau dar praeis gana daug laiko, kol bus galima suformuluoti vienareikšmišką dabar vykstančių procesų vertinimą. Todėl manau, kad bus pravartu pažvelgti į netolimą praeitį ir įvertinti jau įvykusius faktus.

Ši studija pirmiausia yra skirta Lietuvos ir Rusijos santykiams. Nors šiandien ryšiai su šia valstybe nėra prioritetingi Lietuvos užsienio politikos kryptis, tačiau Rusijos klausimas dėl tų daugybės problemų, kurias jis sugebėjo išprovokuoti, ne vienerius metus dominavo užsienio politikos debatuose. Nereikia būti dideliu geopolitikos ekspertu, kad suvoktum Rusijos svarbą ne tik Lietuvos, bet ir visos Europos, ypač Vidurio ir Rytų Europos (VRE) valstybių likimui. Nors Rusija šiandien ir kitokia valstybė negu prieš dešimt metų buvo Tarybų Sąjunga, bet akivaizdu — būtent ji yra ta valstybė, kuri gali arba generuoti saugumą, arba atvirksčiai — kelti grėsmę visam regionui, net ir tuo atveju, jeigu Lietuvai pasisektų įstoti į Europos Sąjungą ir Šiaurės Atlanto sutarties organizaciją.

Antra vertus, ši studija neapsiriboja vien tik Lietuvos ir Rusijos santykių nagrinėjimu. Joje mėginama atsekti ir konkrečių politinių sprendimų priežastis bei pateikti hipotezes apie kai kuriuos Lietuvos užsienio politiką formuojančius faktorius ir motyvus. Pagaliau studijoje, remiantis Lietuvos patirtimi, formuluojamos ir bendresnio pobūdžio išvados apie didžiųjų ir mažųjų valstybių santykius, apie realias mažos valstybės galimybes siekti savo interesų santykiuose su gerokai stipresniu ir galingesniu kaimynu.

1. Lietuvos santykiai su Rusijos Federacija iki Tarybų Sąjungos suirimo

Dabartiniai Lietuvos ir Rusijos kaip savarankiškų modernių tautautinių santykių subjektų ryšiai užsimezgė sudėtingame Lietuvos ir Tarybų Sąjungos konfrontacijos kontekste. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai paskelbus nepriklausomybės atstatymo aktą, Michailo Gorbačiovo vadovaujama Tarybų Sąjungos politinė vadovybė iš karto ėmėsi pačių įvairiausių politinio, teisinio, ekonominio ir propagandinio spaudimo priemonių, kad Lietuva atšauktų savo nepriklausomybės deklaraciją ir sugrįžtų į Tarybų Sąjungos Konstitucijos jurisdikciją. Tačiau M. Gorbačiovo politiką Lietuvos atžvilgiu netrukus pradėjo komplikuoti Rusijos Federacija. 1990 m. gegužės mėnesį pradėjusi darbą naujoji Rusijos Federacijos Aukščiausioji Taryba birželio mėnesį paskelbė Suvereniteto deklaraciją ir išrinko savo pirmininku populiarių politiką ir M. Gorbačiovo politinį oponentą Borisą Jelciną. Naujasis Rusijos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, siekdamas įgyvendinti suvereniteto deklaraciją, buvo suinteresuotas TSRS centrinės valdžios silpninimu, o tai objektyviai sutapo ir su Lietuvos interesais. Lietuva tikėjosi ir sulaukė rimtos politinės pagalbos iš naujosios Rusijos Federacijos vadovybės. Rusijos parlamentas kritikavo TSRS politinę vadovybę dėl Lietuvos ekonominės blokados. Ir tai iš dalies prisidėjo prie blokados sustabdymo bei nutarimo pradėti derybas su Lietuva.

Dėl panašių interesų Lietuvos ir Rusijos politikai greitai užmezgė naudingus kontaktus. 1990 m. liepos 12 d. Lietuvoje apsilonkę Rusijos Federacijos Aukščiausiosios Tarybos deputatai teigė, kad Rusija, „nepriklausomai nuo to, kaip bus rengiama sutartis su Tarybų Sąjunga, pati savarankiškai sudarys sutartį su Lietuvos Respublika“⁴³. Rusijos pu-

sė pažadėjo santykius su Lietuva grįsti savarankiškumu, lygiateisiškumu, gera kaimynyste ir savitarpiskai naudingu bendradarbiavimu. 1990 m. liepos 27 d. Jūrmaloje įvyko pirmasis neoficialus viršūnių susitikimas, t.y. Lietuvos, Latvijos, Estijos Aukščiausiųjų Tarybų Pirmininkų susitikimas su Rusijos Federacijos parlamento Pirmininku B. Jelcinu. Jame nutarta pradėti rengti dvišales valstybines sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos, Latvijos Respublikos ir Rusijos Federacijos, Estijos Respublikos ir Rusijos Federacijos⁴. Po rugpjūčio 3 d. Kazimieros Prunskienės susitikimo Maskvoje su Rusijos Federacijos Ministrų Tarybos Pirmininku Ivanu Silajevu bei Lietuvos Respublikos Vyriausybės parengiamųjų pokalbių su kitais Rusijos Federacijos vadovais, rugpjūčio 15 d. į Vilnių atvykusi Rusijos Federacijos Vyriausybės delegacija, vadovaujama I. Silajevo, su Lietuvos Respublikos Vyriausybe pasirašė susitarimą dėl prekybinių ir ekonominių ryšių 1991 m. Šalys taip pat sutarė, jog verta pradėti derybas ir rengti ilgalaikio ekonominio bei kultūrinio bendradarbiavimo sutartį.

Tuo tarpu santykiai su Tarybų Sąjungos vadovybe, kuri vis dar tebelaikė savo rankose pagrindinius valdžios svertus, kontroliavo ekonomiką, kariuomenę bei slaptąją policiją, išliko labai komplikuoti. Savo ruožtu, Lietuvos politinė vadovybė, pirmiausia V. Landsbergis, santykiuose su TSRS irgi laikėsi konfrontacinės pozicijos. Iš dalies tokią įvykių plėtotę lėmė tai, kad dar 1991 m. sausio mėnesį, pasikeitus vyriausybei ir į valdžią atėjus radikaliau nusiteikusių dešiniųjų politikų grupei, faktiškai visa užsienio politika perėjo Aukščiausiosios Tarybos vadovybės ir paties V. Landsbergio žinion. Žinoma, tai nereiškė galutinio Gedimino Vagnoriaus vadovaujamos vyriausybės nusišalinimo nuo šių reikalų, bet Užsienio reikalų ministerijos įtaka pastebimai susiaurėjo. Tačiau kitas veiksnys, lėmęs aštrią konfrontacinę Lietuvos politiką TSRS atžvilgiu, buvo padėties pačios TSRS viduje neaiškumas, vėl paaštrėjusi politinė M. Gorbačiovo ir B. Jelcino konfrontacija.

B. Jelcinas 1991 m. birželio mėn. laimėjo tiesioginius Rusijos Federacijos Prezidento rinkimus, taigi tiesiogiai iš tautos gavo mandatą valdyti, tuo tarpu M. Gorbačiovo prezidentiniai įgaliojimai rėmėsi tik TSRS Liaudies deputatų suvažiavimo sprendimu. Rusijos valdžia, siekusi savaip pertvarkyti TSRS ir įgyti daugiau realios valdžios, toliau tęsė draugiškų santykių su kitomis respublikomis palaikymo politiką. Todėl Rusija, nepaisydama aštrėjančios konfrontacijos, toliau laikėsi nuostatos pasirašyti tarpvalstybinę politinę sutartį ir su Lietuva.

Žinoma, Lietuvos ir Rusijos Federacijos derybos vyko gana sudėtingai, nes Rusijos derybų delegacija vengė sutartyje aiškiai formuluoti savo poziciją 1940 m. atžvilgiu, motyvuodama tuo, kad tai sukeltų reakcingų Rusijos parlamento ir TSRS Liaudies deputatų suvažiavimo jėgų pasipiktinimą. Vis dėlto nauja Rusijos ir Lietuvos sutartis dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų buvo parengta ir 1991 m. liepos 29 d. Maskvoje iškilmingai pasirašyta. Po ratifikacijos sutartis turėjo galioti 10 metų, su savaiminiu pratęsimu tokiam pat laikotarpiui, išskyrus pirmąjį straipsnį, kurio galiojimas buvo neribotas. Tame straipsnyje šalys pripažino viena kitos valstybinę suverenitetą ir nusprendė laikyti viena kitą tarptautinės teisės subjektais. Sutarties preambulėje vis dėlto buvo pripažįstama 1940 m. Lietuvos aneksija ir teigiama, kad, panaikinus aneksijos padarinius, santykiuose tarp Rusijos Federacijos ir Lietuvos turėtų atsirasti daugiau pasitikėjimo. Sutartį Maskvoje pasirašė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis ir Rusijos Federacijos Prezidentas B. Jelcinas. Tą pačią dieną taip pat buvo pasirašytas susitarimas dėl Rusijos ir Lietuvos bendradarbiavimo Rusijos Federacijos Kaliningrado srityje. Susitarimą pasirašė valstybių premjerai G. Vagnorius ir I. Silajevas.

Politinė sutartis su Rusija buvo didelė Lietuvos užsienio politikos sėkmė. Lietuvos politikai, tuomet vadovaujami V. Landsbergio, sėkmingai sugebėjo išnaudoti B. Jelcino ir M. Gorbačiovo prieštaravimus ir pasiekti, kad svarbiausioji Tarybų Sąjungos respublika pripažintų ir remtų Lietuvos suverenitetą. Faktiškai Lietuvos suverenitetą politiškai pripažino viena didžiųjų pasaulio valstybių — Rusija. Nors Rusija tada dar buvo tik svarbiausioji TSRS respublika, bet jos pozicija buvo pernelyg stipri, kad ją visiškai ignoruotų M. Gorbačiovas. Taip 1991 m. vasaros pabaigoje politinio neapibrėžtumo situacija susiklostė ne tik Lietuvos santykiuose su TSRS, bet ir pačioje Tarybų Sąjungoje. Ši situacija baigėsi tik po nepavykusio 1991 m. rugpjūčio 19–21 d. reakcingųjų politinių jėgų pučo Maskvoje. Rusijos demokratų pergalė lėmė ne tik totalitarinės TSRS subyrėjimą, bet ir sukūrė naują kokybinę situaciją Rytų Europoje. Reali politinė valdžia atiteko Rusijos vyriausybei, kuri jau buvo įsipareigojusi gerbti Lietuvos nepriklausomybę. Todėl be didesnių debatų ir kitos didžiosios Vakarų valstybės bei tada dar formaliai egzistavusios TSRS Valstybės taryba 1991 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. patvirtino atsikūrusios Lietuvos Respublikos teisinį pripažinimą.

Apibendrinant Lietuvos ir Rusijos santykių laikotarpį nuo 1990 m.

kovo mėn. iki 1991 m. gruodžio mėn. įvykusio galutinio Tarybų Sąjungos subyrėjimo, reikėtų pažymėti, kad tai buvo savotiškas unikumas, tikrai išimtinis laikotarpis šių valstybių santykiuose. Galima įvairiai traktuoti klausimą, *kas iš esmės buvo Tarybų Sąjunga*. Tačiau nepriklausomai nuo to, ar ją, kaip skelbė tarybinė propaganda, laikysime savanorišku tautų susivienijimu, ar Vladimiro Lenino ir Josifo Stalino sukurta nauja Rusijos imperijos egzistavimo forma, bet kuriuo atveju negalima atmesti teiginio, kad Rusija visada buvo šio politinio darinio širdis, materialinis ir idėjinis centras, kad iš esmės tai buvo rusų sukurta ir valdoma valstybė. Todėl visiškai suprantama, kad 1945–1990 m. Lietuvos santykiai su Rusija buvo tolygūs santykiams su TSRS — tai buvo okupanto ir pavergtos šalies santykiai. Tačiau nuo 1990 m. kovo mėnesio iki 1991 m. rugpjūčio mėnesio situacija Lietuvos santykiuose su Tarybų Sąjunga/Rusija pasikeitė iš esmės. M. Gorbačiovo inicijuota *perestroika* paveikė ne tik imperijos nacionalinius pakraščius, bet ir padarė demokratizuojantį poveikį pačiam imperijos centrui — Rusijai. Naujasis Rusijos Federacijos politinis elitas apsisprendė siekti didesnio savarankiškumo ir suvereniteto bei taip priešintis totalitarizmui ir diktatūrai, diegti demokratines vertybes savo šalyje. Galbūt Rusijos politinio elito siekiai nebuvo tokie radikalūs kaip Lietuvos, bet vis dėlto jie buvo gana reikšmingi Lietuvos užsienio politikos sprendimams.

Savo ruožtu Lietuvos politinėje arenoje ir užsienio politikos formavimo procese šios naujos Rusijos raidos tendencijos iš pradžių nebuvo vertinamos vienareikšmiškai. Vadinamosios *realpolitik* šalininkai teigė, kad reikia skaitytis su realybe ir ieškoti *modus vivendi* pirmiausia su Tarybų Sąjungos politine vadovybe, nes būtent pastaroji kontroliavo ne tik svarbiausias jėgos struktūras, bet ir visą dar planinės ekonomikos principais tebetvarkomą Tarybų Sąjungos ekonomiką, o kita vertus, pačioje Tarybų Sąjungoje vykstančios demokratinės reformos ilgainiui turėtų sudaryti sąlygas realizuoti Lietuvos suverenitetą. Kita politinė linija propagavo vadinamąją „moraliąją“, „nacionalinio išsivadavimo“ politiką, apeliavimą į pasaulio viešąją opinią ir maksimalų Lietuvos problemas internacionalizavimą. Tuo tarpu Tarybų Sąjunga buvo vertinama statiškai ir vienareikšmiškai, kaip iš esmės nepajėgianti reformuotis „blogio imperija“. Todėl jos atžvilgiu buvo siūloma iš principo nedaryti jokių kompromisų bei nuolaidų ir orientuotis tik į pačios Tarybų Sąjungos galutinį suirimą.

Priklausomai nuo požiūrio į Tarybų Sąjungą buvo vertinami ir specifiniai Lietuvos santykiai su Rusijos Federacija. Pirmoji pozicija santykių su Rusija plėtotę laikė pakankamai reikšmingu, bet vis dėlto ne lemiamu Lietuvos santykių su TSRS suregulavimo papildiniu, o antroji — santykiams su Rusijos Federacija teikė akivaizdų prioritetą, derybas su TSRS siūlė vilkinti ar net iš viso ignoruoti. Pirmaisiais mėnesiais po Nepriklausomybės deklaracijos paskelbimo ir ypač prasi-dėjus ekonominei blokadai, Lietuvos politinė vadovybė ryžosi daryti nuolaidas ir ieškoti kompromiso su TSRS. Atsižvelgus į M. Gorbačiovo interesus, buvo paskelbtas net Lietuvos Nepriklausomybės deklaraci-jos moratoriumas. Tačiau vėlesnė įvykių raida parodė, kad „mora-liosios“ politikos šalininkai jau nuo 1990 m. pabaigos beveik visiškai, o atsistatydinus K. Prunskienės kabinetui — galutinai perėmė užsienio politikos formavimo kontrolę ir pirmiausia orientavosi į santykių su Rusijos Federacija plėtojimą, TSRS atžvilgiu laikydami išimtinai kon-frontacinės nuostatos.

Istoriškai „moraliosios“ politikos pozicija visiškai pasiteisino ir gana greitai atnešė norimų rezultatų, t.y. Lietuvos nepriklausomybės diplomatinį pripažinimą ir faktinę politinę nepriklausomybę. Tam, žino-ma, padėjo ir laimingas įvykių sutapimas. Nežinia, kaip būtų susiklos-tęs Lietuvos likimas, jeigu 1991 m. rugpjūčio mėnesio antidemokratinis pučas Maskvoje nebūtų pralaimėjęs. Tačiau šiandien tai jau nebesvar-bu, nes 1991 m. gruodžio 26 d., galutinai likvidavus Tarybų Sąjungą, iš-nyko ir tiek kontraversijų Lietuvos politikoje kėlusios Rusijos ar TSRS prioritetiškumo dilema. Tačiau aišku, kad nustojus egzistuoti Tarybų Sąjungai, nenustojė egzistuoti Rusija. Nenustojė egzistuoti ir su Tary-bų Sąjungos palikimu susijusios problemos.

2. Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos peripetijos

1991 m. pabaigoje Lietuvos ir Rusijos santykiai pradėjo plėtotis visiškai nauju teisiniu pagrindu. Lietuva tapo nepriklausoma valstybe *de facto* ir *de jure*. Rusija iš sudėtinės ir pačios svarbiausios Tarybų Sąjungos dalies irgi virto savarankiška valstybe, kartu tapdama visų Tarybų Sąjungos įsipareigojimų ir teisių perėmėja. Rusija įgijo visus svarbiausius supergalybės atributus — jos žinion perėjo branduolinio ginklo arsenalai, nuolatinė vieta Jungtinių Tautų Saugumo taryboje, ki-

ti tarptautiniai Tarybų Sąjungos įsipareigojimai nusiginklavimo srityje. Jos jurisdikcijon perėjo ir Baltijos valstybėse dislokuota tarybinė kariuomenė.

Pasikeitė ne tik Lietuvos ir Rusijos santykių teisinė forma, bet ir pats dvišalių santykių turinys. Jeigu iki tol Rusijos politikai siekė pasinaudoti Baltijos valstybėmis savo konkurencijoje su Tarybų Sąjungos lyderiais, tai dabar santykiuose su Lietuva ir kitomis Baltijos valstybėmis Rusijai atiteko visai naujo pobūdžio problemos ir atsakomybė. Todėl visai natūralu, kad Rusija labai greitai persiorientavo nuo regioninių prioritetų į globalinę strategiją. Atitinkamai pasikeitė ir požiūris į Baltijos valstybes, taigi ir į Lietuvą. Jų reikšmė ir traktavimas Rusijos politikos planuose greitai pasidarė visai kitoks negu buvo iki Tarybų Sąjungos suirimo.

Žinoma, naujoji Rusijos valstybė ir jos politinė vadovybė, vien jau atsižvelgus į ankstesnę tarpusavio santykių raidą, nebegalėjo kvestionuoti paties Baltijos valstybių nepriklausomybės fakto. Ir šiandien Rusija savo politikų bei diplomatų lūpomis nuolat ir visur pabrėžia, kad ji pripažįsta Baltijos šalių nepriklausomybę ir neturi jų atžvilgiu jokių blogų ketinimų. Vis dėlto faktinių tarpusavio santykių *status quo* parinkimo galimybės 1991 m. pabaigoje buvo pakankamai didelės. Lietuvoje ir kitose Baltijos valstybėse tebebuvo Rusijai pavaldžios karinės pajėgos, naujųjų valstybių ekonomika buvo visiškai integruota į buvusios Tarybų Sąjungos ekonominę erdvę, Baltijos šalyse (ypač Latvijoje ir Estijoje) gyveno daug rusų tautybės asmenų, kurie, suirus Tarybų Sąjungai, niekur neišvykę staiga atsidūrė užsienyje. Todėl visiškai natūralu, kad šiuo laiku pagrindinės Lietuvos ir Rusijos santykių problemos buvo Rusijos kariuomenės išvedimas ir ūkinių ryšių nauju pagrindu suregulavimas.

Buvusios tarybinės (dabar atsidūrusios Rusijos jurisdikcijoje) kariuomenės išvedimo iš Lietuvos problemos sprendimui buvo sukoncentruotas pagrindinis Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio, kuris tuomet kontroliavo svarbiausius užsienio politikos sprendimus, dėmesys. Dar iki K. Prunskienės kabineto atsistatydinimo „V. Landsbergis vos gimusią Lietuvos užsienio politiką per Aukščiausiąją Tarybą kaip aukščiausiasis parlamento pareigūnas savo žinion paėmė iš ministrų kabineto rankų“⁴⁵. Tuo tarpu G. Vagnoriaus vadovaujama antroji vyriausybė beveik iš viso nesikišo į užsienio

politikos formavimą ir apsiribojo tik tarptautiniais ekonominiais santykiais bei Aukščiausiosios Tarybos sprendimų vykdymu. Turbūt galima visiškai sutikti su politologo Alvydo Medalinsko vertinimu, kad „sudvejinta Lietuvos užsienio politika baigėsi kartu su premjerės K. Prunskienės atsistatydinimu. Kiti šalies vyriausybių vadovai ir užsienio reikalų ministrai tiek Sąjūdžio, tiek LDDP valdymo metais vykdė politiką, nubrėžtą šalies vadovų, ir nesiėmė iniciatyvos“⁶. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Vagnoriaus kabineto žinioje buvo ekonominių santykių su Rusija būklė.

Lietuvos politinė vadovybė svetimoms kariuomenės išvedimo problemą sprendė, energingai veikdama dviem pagrindinėmis kryptimis. Iš vienos pusės buvo vykdoma Lietuvos (ir kitų Baltijos valstybių) pagrindinės problemos internacionalizavimo linija. Šia prasme buvo pasiekta tikrai įspūdingų laimėjimų ir sugebėta taip mobilizuoti pasaulio viešąją opiniją, kad net pati Rusija turėjo pripažinti, kad kariuomenės išvedimas iš Baltijos valstybių yra jos įsipareigojimas ne tik Baltijos šalims, bet ir visai tarptautinei bendruomenei. Čia Lietuva, būdama svarbiausių tarptautinių organizacijų nare, turėjo daug didesnes galimybes, palyginus su ankstesniu 1990–1991 m. laikotarpiu. Jau savo pirmojoje kalboje, priimant Lietuvą į JT, 1991 m. rugsėjo 17 d. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis teigė, kad Lietuva nori praplėsti nebranduolines ir didelio pasitikėjimo zonas, todėl reikalauja išvesti iš jos teritorijos visą joje neteisėtai esančią svetimą kariuomenę; taip pat pabrėžė, kad Lietuva neturi jokio priešiško ir neįsikišama keršto nė vienam savo kaimynui.

Griežta ir bekompromisinė Lietuvos laikysena Rusijos kariuomenės išvedimo klausimu tarptautiniuose forumuose davė rezultatų ir neabejotinai skatino konstruktyvią tarptautinės bendrijos poziciją bei reikiamą dėmesį šiuo aktualiu Lietuvos saugumui klausimu. 1992 m. birželį ir liepą įvyko keletas tarptautinių forumų — NATO užsienio reikalų ministrų, Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (ESBK) parengiamoji sesija Budapešte, G-7 viršūnių susitikimas Miunchene — kuriuose Lietuvos reikalavimas susilaukdavo paramos. Pavyzdžiui, G-7 šalių vadovų susitikime Miunchene 1992 m. liepos 8 d. Rusija buvo paraginta parodyti iniciatyvą, paskelbiant armijos išvedimo iš Baltijos valstybių grafiką. Be to, Vakarų suinteresuotumas šios problemos sprendimu taip pat buvo patvirtintas konkrečių finansinių įsipareigoji-

mų, perdislokuojant išvedamus dalinius į Rusijos teritoriją, prisiėmimu. Tą patį mėnesį vykusios Europos saugumo ir bendradarbiavimo *follow up* konferencijos Helsinkyje Baigiamojo dokumento Politinės deklaracijos teksto 15 paragrafas irgi buvo suformuluotas labai palankia Baltijos valstybėms forma. Jame buvo įrašyta, kad ESBK, remdamasi pagrindiniais tarptautinės teisės principais, ragina savo nares nedelsiant sudaryti atitinkamas dvišales sutartis, įskaitant ir grafikus, užtikrinančius skubų, tvarkingą ir visišką užsienio kariuomenės išvedimą iš Baltijos valstybių.

Kitas diplomatinis laimėjimas, tarptautiniu mastu spaudžiant Rusiją išvesti savo kariuomenę iš Lietuvos, buvo 1992 m. lapkričio 25 d. priimta 47-osios JT Generalinės Asamblėjos rezoliucija. JT Generalinė Asamblėja vienbalsiai priėmė Baltijos valstybių iškeltą rezoliuciją dėl svetimų kariuomenės išvedimo. Ši rezoliucija atsirado jau po to, kai 1992 m. rugsėjo 8 d. Lietuva ir Rusija pasirašė Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką. Tačiau pagrindinio politinio dokumento pasirašymą Rusijos pusė sužlugdė. Tokiu būdu ji tikėjosi, kad ateityje bus galima interpretuoti grafiką tik kaip techninio pobūdžio dokumentą, kuris negalioja be pagrindinio politinio susitarimo. Tačiau nors pagrindinis politinis dokumentas ir liko nepasirašytas, grafikas vis dėlto įgijo tarpvalstybinio susitarimo statusą, nes jis buvo užregistruotas JT. Pasirašyto dokumento reikšmę sustiprino jau minėta Generalinės Asamblėjos rezoliucija, rekomenduojanti Rusijai sutvarkyti kariuomenės išvedimo reikalus su visomis Baltijos valstybėmis. Rezoliucijoje remiamos „ESBK šalių pastangos, kuriomis siekiama, kad būtų išvestos užsienio ginkluotosios pajėgos, dislokuotos Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorijose be jų sutikimo, taikiu keliu ir derybomis“. Baltijos valstybių vardu plenarinėje sesijoje kalbėjo Latvijos Premjeras Ivars Godmanis. Estiją, Latviją ir Lietuvą parėmė Didžioji Britanija, kalbėjusi Europos Bendrijos vardu, JAV, Vengrija, Danija, kalbėjusi Šiaurės šalių vardu, Kanada, kalbėjusi taip pat Australijos ir Naujosios Zelandijos vardu, Moldova, Kosta Rika, Rumunija, Afganistanas, Kroatija ir pagaliau pati Rusijos Federacija, pripažino, kad kariuomenės išvedimas iš Baltijos valstybių yra jos įsipareigojimas prieš tarptautinę bendruomenę. Žinoma, ši JT Generalinės asamblėjos rezoliucija buvo dar vienas svarus Lietuvos laimėjimas, internacionalizuojant savo pagrindinę politinę problemą.

Suprantama, antroji V. Landsbergio vadovaujamos Lietuvos užsienio politikos kryptis dėl Rusijos kariuomenės išvedimo buvo tiesioginiai kontaktai su Rusijos puse. Per visus 1992 m. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis aktyviai bendravo su Rusijos Prezidentu B. Jelcinu (net tris kartus vyko į Maskvą), stengdamasis išnaudoti dar iki Tarybų Sąjungos subyrėjimo susiklosčiusius gerus asmeninius santykius. 1992 m. sausio 17 d. jau pirmojo V. Landsbergio oficialaus vizito į Maskvą metu, susitikus su Rusijos Federacijos Prezidentu, buvo aptarti visi pagrindiniai Lietuvai rūpimi klausimai — Rusijos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos, ekonominio bendradarbiavimo problemos. B. Jelcinui, kaip nusipelnusiam Lietuvos nepriklausomybės rėmėjui, už paramą 1991 m. sausio įvykių Vilniuje metu buvo įteiktas Sausio 13 d. atminimo medalis. Nors susitikime nebuvo minimos kariuomenės išvedimo datos, tačiau susitarta, jog abiejų valstybių ekspertai per mėnesį parengs kariuomenės išvedimo planą su terminais ir datomis. B. Jelcinas taip pat sutiko, jog Rusijos kariuomenę pirmiausia reikėtų išvesti iš Vilniaus.

Tačiau nors V. Landsbergiui pavyko užsitikrinti aukščiausiųjų Rusijos valdžios ešelonų pritarimą dėl kariuomenės išvedimo, derybos įstrigo žemesniuose lygiuose. Visą 1992 m. žiemą ir pavasarį Lietuvos ir Rusijos derybos vyko labai vangiai, ilgą laiką visai buvo apmirusios, Rusijos pusės vilkinamos, nepakankamai konstruktyvios. Norimo rezultato nepasiekus derybų delegacijų susitikimuose, V. Landsbergis 1992 m. birželio 5 d. vėl lankėsi Maskvoje. Susitikime su B. Jelcinu buvo šnekėta, jog sausio 17 d. susitarimai nevykdomi ir neatsispindi derybose. Taip buvo siekiama priešpriešinti aukščiausiąją Rusijos politinę vadovybę žemesniems, praktinio įgyvendinimo sprendimus priimančioms Rusijos biurokratijos sluoksniams ir pasiekti norimą rezultatą. Ir tikrai, Rusijos Prezidentas vėl pažadėjo imtis priemonių, kad procesas suaktyvėtų, būtų realus ir dinamiškas. Pasak paties B. Jelcino, „išvedimas turi prasidėti ir turėti savo veiksmų tvarkaraštį“. Rusijos Prezidentas tai laikė svarbesniu dalyku už galutinės datos nustatymą. Tačiau iš kitos pusės Rusijos vadovybė nuolat akcentavo tai, kad neturi galimybių išvesti kariuomenės ir išvežti jos techninės įrangos artimiausiu metu. Bet tvirta Lietuvos pozicija bei sėkminga pasaulio viešosios opinijos mobilizacija per ESBK ir kitus tarptautinius forumus 1992 m. vasarą davė rezultatų.

1992 m. rugpjūčio 5 d. jau pačios Rusijos iniciatyva Maskvoje įvyko trijų Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrų ir Rusijos užsienio reikalų ministro Andrejaus Kozyrevo susitikimas. Jame jau pati Rusija pateikė siūlymų dėl kariuomenės išvedimo iš Baltijos šalių. Dokumente buvo išdėstyta pakankamai griežta Rusijos pozicija, tačiau vis dėlto šis užsienio reikalų ministrų susitikimas pademonstravo ir Maskvos pasirengimą deryboms bei kompromisams. Intensyvios derybos vyko 1992 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais. Pagaliau rugsėjo 8 d., dar iki Lietuvos delegacijos, vadovaujamos V. Landsbergio, ir Rusijos delegacijos, vadovaujamos B. Jelcino, susitikimo Kremliuje, Lietuvos krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius susitiko su Rusijos gynybos ministru Pavelu Gračiovu. Buvo susitarta, kad pirmieji Rusijos kariškiai iš Lietuvos pasitrauks dar spalio mėnesį, o galutinai išeis iki 1993 m. rugpjūčio 31 d.

1992 m. rugsėjo 8 d. į Maskvą atvyko oficiali Lietuvos delegacija, vadovaujama V. Landsbergio. Anot paties V. Landsbergio, apie šią dieną „galima rašyti romaną. Buvo bandoma sužlugdyti pasirašymą ir paslėpti, kas žlugdo“. Matyt, Rusijos politiniuose ir biurokratiniuose sluoksniuose jau iš anksto buvo apsispręsta šio susitarimo pasirašymą kol kas žlugdyti ir taip kuo ilgiau užtęsti armijos išvedimo procesą. Prezidentui B. Jelcinui į sutarties pasirašymo ceremoniją buvo atnešti neparengti (priebraukti) dokumentai, nors prieš tai jie buvo galutinai delegacijų suderinti. Taigi buvo nutarta pagrindinio politinio dokumento dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos nepasirašyti. Vis dėlto kiti trys dokumentai buvo pasirašyti. Tarp jų — ir kariuomenės išvedimo grafikas. Grafiką pasirašė Lietuvos krašto apsaugos ministras A. Butkevičius ir Rusijos Federacijos gynybos ministras P. Gračovas. Rusijos pusė, matyt, tikėjosi grafiką traktuoti tik kaip techninio pobūdžio dokumentą, kuris negalioja be politinio susitarimo. Bet grafikas buvo pasirašytas ne žinybų, bet valstybių vardu, ir todėl Jungtinėse Tautose jis vis dėlto buvo užregistruotas kaip tarptautinė sutartis.

Pasirašius Rusijos kariuomenės išvedimo grafiką, problemos nesi-
baigė. Visai netikėtai tą patį rudenį, spalio 29 d. B. Jelcinas pasirašė po-
tvarkį, kuriuo nurodė pristabdyti kariuomenės išvedimą iš Baltijos vals-
tybių tol, kol bus pasirašyti tarpvalstybiniai susitarimai, reglamentuo-
jantys Rusijos kariuomenės išvedimo iš Baltijos valstybių terminus,
sąlygas ir tvarką, kariškių bei jų šeimų socialines garantijas, tarptauti-

nės teisės normų vykdymą. Rusijos Prezidentas įpareigojo vyriausybę per tris dienas parengti su Baltijos valstybėmis laikinus susitarimus, užtikrinančius socialines kariškių ir jų šeimų garantijas, aprūpinimą pinigais ir maisto produktais. 1992 m. spalio mėnesį atrodė, kad Lietuvai su Rusija vis dėlto susitarti nepavyks. Tačiau tiesioginių valstybių vadovų kontaktų dėka nesusipratimus pavyko sureguliuoti. Lapkričio 2 d. V. Landsbergis nusiuntė pareiškimą Rusijos Prezidento kanceliarijai ir Užsienio reikalų ministerijai. Jame rašoma, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, susipažinęs su B. Jelcino potvarkiu, manęs, jog trijų dienų terminas sudaryti vis dar nežinomą susitarimą yra panašus į kūrimą preteksto, kaip stabdyti ne tik kariuomenės išvedimą, bet dar ir ekonominių sutarčių realizavimą. Tą pačią dieną B. Jelcinas ir V. Landsbergis kalbėjosi telefonu. Rusijos Prezidentas pabrėžė, kad galutinis armijos išvedimo terminas lieka galioti kaip susitarta, t.y. 1993 m. vasara. B. Jelcinas sakęs, jog armijos išvedimas nėra sustabdytas, o tik perorganizuotas, tai susiję su prasidėjusiais šalčiais ir su atitraukiamų dalinių apgyvendinimo problemomis.

Buvęs Rusijos gynybos ministro patarėjas Jevstignejevas, komentuodamas tą B. Jelcino pasirašytą potvarkį, pareiškė, kad dokumentas atsirado, norint paaštrinti Lietuvos ir Rusijos santykius. Pasak Jevstignejevo, to buvo siekiama jau nuo pat rugsėjo pradžios. Ekspertas minėjęs, jog ir rugsėjo 8 d. Maskvoje B. Jelcinui buvo pateiktas visai kitas tekstas — ne toks, kokį turėjo V. Landsbergis. Jevstignejevo žiniomis, ir B. Jelcino potvarkis dėl armijos išvedimo iš Baltijos valstybių sustabdymo gimė Rusijos Užsienio reikalų ministerijoje, o prie dokumento redakcijos buvo prisidėjusi ir Gynybos ministerija. Taigi iš esmės spalio mėnesio nesusipratimus pavyko sureguliuoti tik todėl, kad Lietuvos ir Rusijos santykių aštrinimas, kurį skatino Rusijos valdžios struktūros, nesusilaukė pritarimo aukščiausiu lygiu. Tačiau šias problemas galima paaiškinti ir tuo, kad Rusijos diplomatija aktyvių Lietuvos ir kitų Baltijos šalių pastangų internacionalizuoti armijos išvedimo problemą kontekste irgi aktyviai veikė, stengdamasi visais būdais vilkinti problemos sprendimą, laimėti papildomo laiko bei išnaudoti visus nesutarimus, kurie pradėjo ryškėti tarp Lietuvos politikų ir kurių tikrai netrūko, artėjant naujiems parlamento rinkimams.

Jau 1991 m. pabaigoje Aukščiausiojoje Taryboje vis daugėjo deputatų, oponuojančių V. Landsbergiui ir visai Aukščiausiosios Tary-

bos vadovybei. Formavosi vadinamoji „naujoji dauguma“, kurią vieni-jo priešiškus V. Landsbergiui ir G. Vagnoriui. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui buvo išsakomi priekaištai dėl Lietuvos politinių jėgų supriešinimo ir socialinės įtampos didinimo. Pažymėtina, kad pirmiausia V. Landsbergis buvo kritikuojamas dėl šalies viduje pradėtos ir „raganų medžioklės“ pavidalą įgaunančios kampanijos. Opozicija priekaišta-vo dėl užsienio politikos ir santykių su Rusija būklės. Buvo manoma, kad V. Landsbergis su Rusija elgiasi pernelyg griežtai ir nedraugiškai, traktuoja ją kaip priešišką valstybę, o tai neišvengiamai atsiliepia ekonominiam Lietuvos ir Rusijos santykiams.

Vidaus politinė kova neišvengiamai įtakojė ir konkrečius Lietuvos užsienio politikos sprendimus Rusijos atžvilgiu. 1992 m. pavasarį V. Landsbergiui dėl Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos pasipriešinimo nepavyko pakeisti Lietuvos diplomatinio atstovo Maskvoje — Egidijaus Bičkausko. Ir apskritai, pasak Lietuvos užsienio politikos formavimo mechnizmų tyrinėtojo Evaldo Nekrašo, 1992 m. pa-vasaris „buvo didžiausios Užsienio reikalų komisijos ir eilinių Aukš-čiausiosios Tarybos narių įtakos Lietuvos užsienio politikai laikotarpis visoje penkerių nepriklausomybės metų istorijoje“. Todėl V. Landsber-gis, jo rėmėjai Aukščiausiojoje Taryboje bei Sąjūdis nusprendė imtis ryžtingesnių žingsnių „naujosios daugumos“ poveikiui neutralizuoti. Buvo pasiūlyta surengti referendumą dėl Lietuvos Prezidento posto įvedimo ir atitinkamų Laikinojo pagrindinio įstatymo pataisų. Šį refe-rendumą buvo siūloma rengti kartu su kitu referendumu, kuriame Lie-tuvos piliečiai turėjo pasisakyti dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iki 1992 m. pabaigos ir dėl okupacijos metu padarytos žalos atlyginimo. Galima buvo neabejoti, kad referendumas dėl kariuomenės išvedimo, nepaisant nerealistinės kariuomenės išvedimo datos bei paties klau-simo propagandinio pobūdžio, susilauks Lietuvos piliečių paramos. Tuo tarpu referendumo dėl Prezidento posto įvedimo ir Laikinojo pagrindi-nio įstatymo (Konstitucijos) pataisų šalininkai nebuvo tikri savo sėk-me. Tačiau tokių dviejų referendumų vyksmas tą pačią dieną turėjo ga-rantuoti abiejų sėkmę. Vis dėlto V. Landsbergio oponentai nedidele bal-sų persvara Parlamente pasiekė, kad dviejų referendumų datos būtų atskirtos. Iš esmės šis opozicijos žingsnis yra visiškai suprantamas. V. Landsbergiui buvo atimta galimybė vidaus politinei kovai pasinaudoti užsienio politikos problemų aštrumu ir sustiprinti savo pozicijas šalies

viduje. Kita vertus, tuometinė opozicija gerokai pervertino referendumo dėl Prezidento posto įvedimo ir Laikinojo Pagrindinio įstatymo (Konstitucijos) pataisų svarbą. Visų pirma, vis tiek turėjo būti rengiama nauja Konstitucija, antra, referendumas turėjo vykti ne dėl V. Landsbergio patvirtinimo Prezidentu, bet apskritai dėl Prezidento su atitinkamais įgaliojimais posto reikalingumo Lietuvai. Tačiau šios vidaus politinės dramos baigtis yra gerai žinoma. 1992 m. gegužės 23 d. „prezidentinį“ referendumą ištiko nesėkmė — jame tik 39,89% balso teisę turintys Lietuvos rinkėjai pritarė įstatymo projekto nuostatomis, todėl siūlomas sprendimas nebuvo priimtas. Tai, žinoma, buvo didelis politinis V. Landsbergio ir jo šalininkų politinis pralaimėjimas. Tuo tarpu 1992 m. birželio 14 d. referendumas dėl kariuomenės išvedimo susilaukė didžiulės paramos — „už“ balsavo per 80% rinkėjų, nors, kaip žinoma, referendumo sprendimas nebuvo įvykdytas — svetima kariuomenė paliko Lietuvą gerokai vėliau. Šis referendumas buvo svarbus tik propagandiniu požiūriu — mobilizuojant pasaulio viešąją opiniją bei tiesiogiai derintis su Rusija.

Kartu su paastrėjusia politine konfrontacija ir politinių jėgų persigrupavimu Lietuvoje brendo ir ekonominė krizė. Aukščiausiosios Tarybos vadovybė, sukoncentravusi dėmesį į vidaus politinę kovą bei kariuomenės išvedimo problemą, tarptautinių ekonominių santykių būklei skyrė mažai dėmesio ir paliko Vagnoriaus vadovaujamos vyriausybės žiniai. Tuo tarpu, kaip jau buvo minėta, vienas pagrindinių „naujosios daugumos“ priekaištų G. Vagnoriaus vyriausybei buvo vis blogėjanti Lietuvos ekonomikos būklė. Žinoma, kaip 1990 m. ekonominė blokada nebuvo K. Prunskienės vyriausybės kaltė, taip ir pablogėjusi Lietuvos ekonomikos būklė 1992 m. vasarą nebuvo vien tik G. Vagnoriaus vyriausybės kaltė. Lietuvos ir kitų naujų TSRS vietoje atsiradusių valstybių ekonomika buvo visiškai integruota į vieningą buvusios Tarybų Sąjungos ekonominę erdvę. Tačiau ta didžiulė Rusijos rinka, kuri teoriškai turėjo būti pajėgi absorbuoti didelius importo kiekius, tapo faktiškai neprieinama Lietuvos gamintojams — ne tik dėl naujai iškilusių sienų ar kitokių politinių sumetimų, bet ir dėl savo pačios nereformuotumo, nepasirengimo funkcionuoti naujais pagrindais. Problema buvo ne tik visiškas Lietuvos ūkio integruotumas į tarybinę ekonominę erdvę, bet ir pati planinio ūkio valdymo modelio krizė. Nors perėjimo prie rinkos santykių procesas buvo pradėtas dar M. Gorbačiovo

valdžios metais, jis toli gražu nebuvo nepasibaigęs. Viena didžiausių problemų buvo tarybinės finansinės sistemos suirimas: sutrikę ūkio subjektų tarpusavio atsiskaitymai, milžiniški tiekėjų ir užsakovų įsiskolinimai vienas kitam.

Vis dėlto Rusija, nepaisant bendros ūkinės krizės, turėjo dideles galimybes įtakoti Lietuvos politiką per ekonominio poveikio priemones. Lietuvos vyriausybė turėjo skaitytis su realybe, t.y. įsisąmoninti, kad ji ir toliau išlieka visiškai ekonomiškai priklausoma nuo pagrindinių žaliavų ir energetinių šaltinių tiekimo iš buvusios TSRS, o ypač — iš Rusijos. Todėl, kai 1992 m. liepos mėn. Rusijos bankas nutraukė atsiskaitymus su Lietuva dėl jos įsiskolinimų bei peržiūrėjo dvišalio ekonominio bendradarbiavimo sąlygas, faktiškai tai reiškė palankiausio prekybos režimo panaikinimą ir būsimą Lietuvos atsiskaitymą už Rusijos prekes pagal pasaulines kainas už konvertuojamą valiutą. Dėl susikomplicavusių ir per greitai yrančių ekonominių ryšių Lietuvoje iš esmės strigo ekonominių reformų procesas, nesulaikomai kilo infliacijos kreivė (iki 1992 m. vasaros viršijusi 2000%), katastrofiškai krito pragyvenimo lygis. Dėl tokios krizinės situacijos bei jau minėto politinių jėgų persigrupavimo Aukščiausiojoje Taryboje 1992 m. liepos 14 d. buvo išreikštas nepasitikėjimas G. Vagnoriaus vyriausybe. Tuo tarpu Aleksandro Abišalos vyriausybė, pakeitusi G. Vagnoriaus kabinetą 1992 m. liepos 24 d., atėjo į valdžią jau visuotinai rengiantis naujiems parlamento rinkimams, o tai lėmė ir jos deklaruotos veiklos programos prioritetus. Kalbėdamas apie Lietuvos politiką Rytuose, naujasis Premjeras akcentavo ne tik armijos išvedimo problemą, bet ir pasisakė „už glaudesnę bendradarbiavimą prekybos, transporto, ryšių ir kt. srityse“. Realizuojant šias nuostatas, suintensyvėjo Lietuvos ir Rusijos Federacijos diplomatiniai kontaktai, ir ne tik dėl kariuomenės išvedimo reikalų. 1992 m. spalio 12 d. Maskvoje vyko Lietuvos ir Rusijos premjerų susitikimas, kuriame buvo pasirašyti konkretūs ekonominiai susitarimai.

Vis dėlto Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių sėkmė, internacionalizuojant Rusijos armijos išvedimo problemą iš vienos pusės, ir neapibrėžta, nestabili Lietuvos vidaus politinė situacija iš kitos pusės sąlygojo ir tai, kad Rusija sugriežtino savo pozicijas ekonominiuose ir prekybiniuose santykiuose. Rusija stengėsi kompensuoti savo diplomatinis pralaimėjimus tarptautinėje arenoje, taip pat išnaudoti vyriausybių kaitą bei artėjančius Lietuvos parlamento rinkimus, kelti

naujas sąlygas bei reikalavimus, taip siekdama atitolinti kariuomenės išvedimo procesą. Todėl 1992 m. ruduo ir žiema Lietuvai buvo ypač sunkus laikas ekonominiu požiūriu. Blogėjanti ekonominė padėtis, Rusijos naudojamos netiesioginio ekonominio spaudimo priemonės per energijos šaltinių tiekimo susitarimų nevykdymą ir savo rinkos uždarymą sąlygojo didelius nuostolius Lietuvos ekonomikai bei ryškų Lietuvos gyventojų gyvenimo sąlygų pablogėjimą (šilto vandens tiekimo, gyvenamųjų patalpų šildymo sutrikimai ir pertrūkiai). Tai, aišku, lėmė Sąjūdžio bei jo lyderio V. Landsbergio populiarumo mažėjimą. V. Landsbergio populiarumo pastebimai nepadidino net 1992 m. rugsėjo 8 d. pasirašytas Rusijos kariuomenės išvedimo grafikas bei pasiektas Rusijos įsipareigojimas iki 1993 m. vasaros pabaigos išvesti kariuomenę.

Kaip tik tuo laiku prasidėjo Seimo rinkimų kampanija. Jai labai rimtai buvo pasirengusi reformuota Lietuvos komunistų partija, kuri pakeitė pavadinimą, atsiribojo nuo komunistinės ideologijos ir deklaravo savo socialdemokratinę orientaciją. Partijai V. Landsbergio valdymo metais į savo pusę pavyko patraukti nemažai iš esmės demokratiškesnių pažiūrų žmonių, kurie nepritarė V. Landsbergio konfrontacinei laikysenai ir visuomenės kiršinimui. Partijos lyderis Algirdas Brazauskas ir jo šalininkai kritikavo V. Landsbergį bei tuometinę politinę vadovybę ir už pernelyg griežtą bei tiesmukišką poziciją „demokratinės Rusijos“ atžvilgiu. Jie teigė, kad dabartinė Rusija — tai ne Tarybų Sąjunga ir nederą jos „nepelnytai erzinti ar smerkti“. A. Brazauskas ir jo šalininkai siūlė Rusijos atžvilgiu laikytis nors ir principingos, bet kartu ir pragmatiškos, adaptyvesnės politikos bei vengti konkrečios praktinės naudos neatnešančių, bet Rusiją žeidžiančių politinių pareiškimų ir deklaracijų. Tuo tarpu V. Landsbergis ir jo šalininkai tikėjosi, kad priešlaikiniai parlamento rinkimai leis jam atsikratyti jo veiksmus varžančia „naująja dauguma“.

3. Rusijos kariuomenės išvedimo peripetijos (tęsinys)

1992 m. spalio 25 d. įvykę Seimo rinkimai atnešė netikėtai didelę pergalę LDDP. Tai, kad LDDP yra pakankamai populiari buvo aišku visiems, bet tai, kad ji gaus absoliučią daugumą Seime, netvirtino jokios prognozės ir viešosios nuomonės apklausos. Toks buvo daugumos Lietuvos piliečių pasirinkimas. Negalima atmesti ir to, kad šį pasirinki-

mą netiesiogiai, naudodama ekonominio spaudimo priemones, įtakojo ir Rusija. Rusijai nepasisėkė pasiekti, kad Lietuva padarytų nuolaidų derybose dėl armijos išvedimo, bet, iš kitos pusės, ji netiesiogiai prisiėdėjo prie to, kad Lietuvoje į valdžią ateitų pragmatiškiau į Rusiją žiūrinčios politinės jėgos. Taip, matyt, Rusijoje buvo tikimasi susilaukti lengvatų, konkrečiai įgyvendinant prisiimtus įsipareigojimus.

Daugeliui užsienio stebėtojų toks radikalus pasikeitimas buvo labai netikėtas ir ne visai suprantamas. V. Landsbergis nuo 1990 m. kovo 11 d. deklaracijos pasaulio viešojoje opinijoje buvo tapęs savotišku Lietuvos neprievartinio pasipriešinimo Maskvai simboliu. Todėl toks triuškinantis pralaimėjimas rinkimuose buvo tikrai netikėtas. Tačiau V. Landsbergio nepopuliarumo priežasčių reikėtų ieškoti pačiame jo politikos stiliuje. Moderniosios Lietuvos politinės istorijos tyrinėtojas Alfredas Erichas Sennas (Senas) yra atkreipęs dėmesį į tai, kad „faktiškai V. Landsbergio jėga rėmėsi konfrontacija“. Konfrontacinė laikysena iš tiesų padėjo mobilizuoti pasaulio viešąją opinią ir iškovoti paramą Lietuvos kovoje už nepriklausomybę prieš M. Gorbačiovo Tarybų Sąjungą. Ta pati taktika davė teigiamų rezultatų ir derantis su B. Jelcino Rusija dėl armijos išvedimo iš Lietuvos grafiko. Tačiau V. Landsbergis tokios konfrontacinės nuostatos laikėsi ir vidaus politikoje — būdamas ne tik parlamento, bet ir faktiniu valstybės vadovu, jis, užuot skatinęs visų politinių jėgų konsensusą ir bendradarbiavimą, pasidavė antikomunistinės retorikos malonumams, pamiršdamas tą faktą, kad komunistai šalį valdė ne penkerius, penkiasdešimt metų, todėl faktiškai kone kiekvienas Lietuvos pilietis galėjo būti apkaltintas kolaboravimu. Todėl, pasak A. E. Senno, „kai nepriklausomybė buvo įtvirtinta ir pripažinta <...>, V. Landsbergio kaip lyderio pozicija greitai silpnėjo“.

LDDP pergalės parlamento rinkimuose rezultatų realizavimo ir jų įtvirtinimo periodas apima gana trumpą 1992 m. gruodžio 31 d. paskirto Premjero Bronislovo Lubio vadovaujamos vyriausybės funkcionavimą. Naujasis Premjeras, angažuotas laikotarpiui iki Prezidento rinkimų, numatytų 1993 m. vasario 14 d., savo veikloje pratęsė ankstesnės A. Abišalos vyriausybės kursą. Vyko nuolatinės konsultacijos su Rusijos karine vadovybe dėl kariuomenės išvedimo sąlygų ir karinio tranzito per Lietuvos teritoriją detalių derinimo, buvo plėtojami ekonominiai kontaktai su įvairiais Rusijos regionais ir kitomis Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) valstybėmis.

1993 m. vasario 14 d. įvykusius Lietuvos Prezidento rinkimus laimėjo LDDP lyderis A. Brazauskas. Jo pergalė baigė svarbiausiųjų valdžios institucijų, numatytų naujojoje Konstitucijoje, formavimo procesą. Naujoji Konstitucija buvo priimta 1992 m. spalio 25 d. kartu su naujo parlamento rinkimais vykusiame referendume. Pagal šią Konstituciją svarbiausi tarptautiniai kontaktai ir užsienio politika tapo bendra Prezidento ir Vyriausybės prerogatyva. Parlamento, jo vadovybės bei užsienio reikalų komiteto įgaliojimai šioje srityje buvo gerokai siauresni. Tačiau išaugo Prezidento ir jo aparato vaidmuo.

Taigi 1993 m. pradžioje pasikeitė ir svarbiausios sprendimus priimančios asmenybės, ir galių pasiskirstymas tarp svarbiausiųjų institucijų. Tuo tarpu svarbiausios Lietuvai santykių su Rusija problemos dar laukė savo sprendimo. Lietuvoje dar tebebuvo Rusijos kariuomenė, o ekonominiai santykiai dar nebuvo galutinai sureguliuoti. Atėjusi į valdžią, LDDP tikėjosi lengviau ir paprasčiau spręsti santykių su Rusija problemas. Tačiau tokia nuostata iš esmės nepasitvirtino. Rusija jau puoselėjo naujas viltis, kad atėjus į valdžią pragmatiškesnei ir palankesnei politinei jėgai, bus galima tikėtis daugiau nuolaidų ir lengvatų bei vilkinti kariuomenės išvedimą. Todėl Lietuvos ir Rusijos santykių komplikacijų ilgai laukti neteko.

Naujoji politinė vadovybė iš karto susidūrė su gana stipriu ir nuosekliu Rusijos siekiu realizuoti savo interesus. A. Brazauskas, pasisakęs už konfrontacinę propagandą ir pernelyg dažno apeliavimo į tarptautinę bendriją vengimo būtinybę, savotiškai save nuginklavo, nes tokiu atveju derėtis su rusais tekdavo mažiau palankiomis išorinėmis sąlygomis. Nors 1993 m. pradžioje dar nebuvo aišku, kas taps Lietuvos Prezidentu (Seimo Pirmininku išrinktas LDDP lyderis A. Brazauskas Prezidento pareigas ėjo laikinai) atsirado požymių, kad derybose su Lietuva Rusija iš esmės pakeitė savo poziciją, kad rusai atsisako dviejų šalių suderėtų susitarimų, kelia Lietuvai naujus ultimatyvius reikalavimus. Lietuvos derybų delegacijos vadovo Česlovo Stankevičiaus 1993 m. sausio 15 d. spaudos konferencijoje pareikštas susirūpinimas buvo pagrįstas 1992 m. gruodžio 14 d. derybų delegacijos pranešimu, kuriame, be kita ko, sakoma: „Rusija vėl pradėjo reikšti pretenzijas į nekilnojamąjį turtą, kuris yra Lietuvos nuosavybė, reikalaujanti, kad Rusijos kariuomenei būtų leista jį parduoti; nori pakeisti susitarimą dėl kompensavimo už pagrobtą Lietuvos kariuomenės ginkluotę, taip pat suderėtus sprendimus dėl tebedaromos ekologinės ir

kitokios žalos atlyginimo <...>; pripažinti Rusijos kariškiams politines ir pilietines teises Lietuvoje; perduoti užimamus butus išvedamų kariškių nuosavybėn; leisti pasilikti Lietuvoje išleidžiamiems į atsargą išvedamų karinių dalinių kariškiams ir palikti jiems jų užimamus ar net suteikti naujus butus ir kt.“.

Apie stiprėjantį Rusijos spaudimą liudijo ir tokie faktai. 1993 m. kovo 15 d. Vilniuje trumpo vizito lankėsi Rusijos užsienio reikalų ministras Kozyrevas. Iš pirmo žvilgsnio tai buvo galima vertinti ir kaip savotišką Rusijos palankumo ženklą Lietuvai, nes nei Latvijos, nei Estijos A. Kozyrevas tada neaplankė. Antra vertus, pokalbyje su Lietuvos Prezidentu A. Brazausku Rusijos užsienio reikalų ministras pastebėjo, kad Lietuva vengianti pasirašyti susitarimus dėl rusų armijos išvedimo ir kariškių socialinių garantijų. Tai esą neleidžia Rusijai vykdyti įsipareigojimų dėl kariuomenės išvedimo.

Rusija ėmėsi ne tik stipriau spausti Lietuvą, bet ir bandyti tarptautinės bendruomenės reakciją į eventualų ilgesnį Rusijos armijos užsibuvimą Baltijos valstybėse. 1993 m. kovo 29 d. NATO ir Rytų Europos gynybos ministrų susitikime Briuselyje Rusijos gynybos ministras P. Gračiovas pareiškė, kad Rusija pristabdo kariuomenės išvedimą iš Baltijos valstybių. Ministras savo pareiškimą aiškino išvedamų Rusijos kariškių socialinėmis problemomis, ypač butų trūkumu. Savaiame suprantama, Baltijos valstybių atstovai — užsienio reikalų ministrai — užprotestavo šį pareiškimą. Jų protestai susilaukė didžiųjų Vakarų valstybių paramos ir pritarimo. Todėl Rusijos politikai nusprendė tokio tiesmukiško spaudimo laikinai atsisakyti. Jau balandžio 6–8 dienomis Lietuvoje lankėsis Rusijos Aukščiausiosios Tarybos gynybos ir saugumo komiteto pirmininkas Sergejus Stepašinas savo ir Prezidento B. Jelcino vardu patvirtino, kad Rusijos kariuomenė iš Lietuvos bus išvesta laiku, o gegužės 18 d. į Vilnių su oficialiu vizitu atvykęs pats Rusijos gynybos ministras P. Gračiovas po susitikimo su Prezidentu A. Brazausku tvirtino, kad galutinė Rusijos kariuomenės išvedimo data — rugpjūčio 31 d. ir kad Rusija laikysis 1992 m. rugsėjo 8 d. pasirašyto armijos išvedimo iš Lietuvos grafiko.

Taigi naujajai politinei vadovybei ir pačiam A. Brazauskui, kurį užgriuvo didelė atsakomybė, buvo ganėtinai sunku. Teko balansuoti tarp dviejų polių — iš vienos pusės augo Rusijos spaudimas, o iš kitos pusės — gana intensyvi ir nuolatinė opozicijos kritika. Prezidento A. Brazausko patyrimas užsienio politikos srityje iki tol buvo ne itin di-

delis, todėl, anot E. Nekrašo, „pirmaisiais prezidentavimo mėnesiais atsakomybė už Lietuvos užsienio politikos našą jį, regis, kiek slėgė ir vykdydamas savo, kaip tos politikos architekto, vaidmenį jis jautėsi kiek neįjaukiai“⁷. Vis dėlto palaipsniui Prezidentas ėmė elgtis ryžtingiau. Suprantama, kad pirmiausia turėjo būti pakeista derybų delegacijos su Rusija sudėtis, nes ji nebeatspindėjo pasikeitusio politinių jėgų santykio Lietuvoje. Kovo 25 d. delegacijos vadovu buvo paskirtas LDDP atstovas, Seimo Užsienio reikalų komiteto narys Virgilijus Bulovas. Taip pat buvo pakeistas savo kadenciją baigęs ir rinkimus į Seimą laimėjęs Lietuvos diplomatinis atstovas Maskvoje E. Bičkauskas. Opozicija į jo vietą visomis išgalėmis reikalavo skirti buvusį Lietuvos derybų su Rusija delegacijos vadovą Č. Stankevičių. Tačiau Prezidentas elgėsi ryžtingai ir liko ištikimas savo išankstinei nuostatai vengti bet kokio santykių aštrinimo su Rusija. Todėl vietoje gana aiškiai politiškai užsiangažavusio ir opozicijos remiamo, motyvuojant jo kompetencija ir sukauptą patirtimi, Č. Stankevičiaus Lietuvos ambasadoriumi Maskvoje buvo paskirtas Romualdas Kozyrovičius. R. Kozyrovičius buvo materialinio tiekimo ministras pirmojoje Prunskienės vyriausybėje ir ekonominės blokados metu rūpinosi vadinamaisiais „horizontaliaisiais-tiesioginiais“ ryšiais su Rusijos ir kitų TSRS respublikų gamintojais ir tiekėjais. Ūkinės organizacinės veiklos specialisto paskyrimas ambasadoriumi į Maskvą, kuri buvo ir išlieka pakankamai svarbi Lietuvos ekonomikai, buvo iškalbingas gestas, bylojęs apie naujosios politinės vadovybės prioritetus santykiuose su Rusija.

Apskritai, 1993 m. vasarą, nepaisant Rusijos diplomatinų demaršų, Rusijos armijos išvedimas vyko pakankamai sklandžiai. Karinių ekspertų grupės derino armijos išvedimo technines detales ir kitus su tuo susijusius klausimus. Buvo akivaizdu, kad bent jau karinė Rusijos armijos Lietuvoje vadovybė susitaikė su išvykimo faktu ir buvo suinteresuota kuo greičiau išvesti iš Lietuvos sau pavaldžius dalinius, kad iki žiemos galėtų geriau įsikurti naujose dislokacijų vietose. Tuo tarpu politiniai Rusijos vyriausybės sluoksniai vis dar tikėjosi peržiūrėti priimtus įsipareigojimus ir pakreipti įvykių raidą savo naudai. Politinės derybos vyko ne taip sklandžiai, kaip buvo galima tikėtis. Po gegužės 19–20 d. vykusio Rusijos ir Lietuvos derybų delegacijų susitikimo Vilniuje vėl paaiškėjo, kad šalių pozicijos visiškai skiriasi. Po susitikimo nebuvo parafuotas nė vienas susitarimas, nors tikėtasi, kad pavyks galutinai suderinti bent jau susitarimus dėl tranzito ir kariškių pensijų. Nieko

nepasiekta ir derantis dėl pagrindinio politinio susitarimo išvesti Rusijos armiją. Rusijos delegacija siūlė tas pačias, 1992 m. spalio mėnesį siūlytas pataisas, kurias Lietuvos derybininkai iš karto atmetė, savo ruožtu siūlydami svarstyti Lietuvai nuo 1940 m. padarytos žalos atlyginimo klausimą. Rusijos pusės nuomone, tam reikalingos atskiros derybos. Dar viena problema — Rusija reikalavo kompensacijos už jos kariuomenės turėtą nekilnojamąjį turtą. Lietuva jokių nuolaidų Rusijai šiais klausimais daryti negalėjo, nes tai visų pirma prieštarautų įstatymui, kuris skelbė, kad visas okupacinės kariuomenės valdomas turtas yra Lietuvos nuosavybė; antra — Lietuvos gyventojai dar 1992 m. birželio 14 d. referendumu nedviprasmiškai pareikalavo žalos atlyginimo.

Rusijos derybininkai kaltino Lietuvos pusę siekimu išvengti politinės sutarties pasirašymo ir teigė, kad be jos kariuomenės išvedimo grafikas neturi juridinės galios. Buvo grasinama, kad tokiu atveju, jeigu politinis susitarimas nebus pasirašytas, Rusijai atsirasiąs teisinis pagrindas apskritai nevykdyti minėto grafiko. Nors tai faktiškai prilygo ultimatumui, Lietuvos delegacijos vadovas V. Bulovas susitikimą apibūdino kaip rezultatyvų ir naudingą. Pirma, derybos neatsidūrė aklaivietėje, o antra, buvo nustatyti prioritetai vėlesniems derybų etapams, t.y. susitarimams dėl tranzito, didžiausio palankumo statuso prekyboje, sienų delimitacijos klausimais bei susitarimams dėl repatriacijos⁸.

Gegužės 21 d. Prezidentas A. Brazauskas į Maskvą nusiuntė savo kompromisinius pasiūlymus dėl kariuomenės išvedimo sutarties, kurie, daugelio ekspertų nuomone, palyginus su ankstesne Lietuvos derybininkų pozicija, buvo daug palankesni Rusijai. Tačiau ši į tai niekaip nereagavo. Situaciją (tikriausiai Prezidento sprendimu) ėmėsi taisyti užsienio reikalų ministras Povilas Gylys. Ministras 1993 m. liepos 29 d. kartu su ekspertų grupe darbo vizito buvo nuvykęs į Maskvą. Susitikime su Rusijos derybų delegacija buvo aptarti susitarimo dėl Rusijos kariuomenės išvedimo ir galimo A. Brazausko vizito į Maskvą klausimai. Po P. Gylio vizito į Maskvą Lietuvos Prezidentui buvo perduotas Rusijos Prezidento laiškas, kuriame buvo siūloma rugpjūčio 5 d. atvykti į Maskvą ir pasirašyti sutartį dėl kariuomenės išvedimo. Rusijos derybų delegacijos vadovo Isakovo teigimu, susitikimo metu buvo galutinai suderintas susitarimo tekstas dėl kariuomenės išvedimo. Jis taip pat sakęs, kad Rusija pasirengusi atlyginti žalą, kurią padarė Lietuvoje esanti kariuomenė nuo to laiko, kai ji juridškai tapo Rusijos kariuome-

ne, t.y. tik nuo 1992 m. Apie žalos atlyginimą nuo 1940 m., anot Rusijos delegacijos vadovo, negali būti nė kalbos. Rusijos delegacijos vadovas teigė, kad iš susitarimo teksto buvo pašalintas straipsnis, kuriame buvo sakoma, kad išvesti kariuomenę yra Rusijos tarptautinis įsipareigojimas; taip pat, esą, atsisakyta prie sutarties pridedamo vienašalio Lietuvos pareiškimo dėl Rusijos kariuomenės neįteisavimo ir tolesnių derybų dėl žalos atlyginimo. Tačiau Lietuvos delegacijos vadovas Bulovas neigė Isakovo teiginį, esą, susitarimo tekstas buvo galutinai suderintas. Anot V. Bulovo, Isakovas po susitikimo Maskvoje pateikęs su Lietuvos puse nesuderintą variantą, kurį ir siūlęs pasirašyti Rusijos Prezidentas.

Per kelias dienas iki galimo Lietuvos Prezidento vizito į Maskvą buvo bandyta suderinti šalių pozicijas dėl sutarties teksto, tačiau to padaryti nepavyko. Abi pusės toliau laikėsi savo pozicijų. Rugpjūčio 5 d. Prezidentas, pasitaręs su ministru P. Gyliu bei valstybinės derybų delegacijos nariais, nusprendė į Maskvą nevykti. Pasak A. Brazausko, 12-ąją susitarimo dėl kariuomenės išvedimo straipsnį, kuriame kalbama apie žalos Lietuvai atlyginimą, „reikia gerokai aptarti su Rusijos puse, nes jų pasiūlymas yra mums aiškiai nepriimtinas“⁹. Taigi Lietuvos derybų delegacijos vizitas į Maskvą rugpjūčio 5–6 d. nesuartino dviejų šalių pozicijų. Rusija kategoriškai atsisakė svarstyti žalos atlyginimo klausimą derybose. Rusijos pusė taip pat norėjo iš susitarimo projekto pirmojo straipsnio, kuriame Rusija įsipareigoja išvesti savo kariuomenę iš Lietuvos, išbraukti žodžius „vykdydama savo tarptautinius įsipareigojimus“, nes, jų nuomone, tokie įsipareigojimai atsirastų tik pasirašius atitinkamą sutartį. Lietuvos derybininkų nuomone, Rusijos tarptautiniai įsipareigojimai kyla iš 1992 m. liepos mėn. ESBK Helsinkio deklaracijos 15 straipsnio ir JT Generalinės Asamblėjos 47-osios sesijos rezoliucijos.

Taigi faktiškai Rusija, nekreipdama dėmesio į geravališką Lietuvos poziciją ir polinkį tvarkyti reikalus „be didelio triukšmo“, šantažavo Lietuvos vadovybę, tikėdamasi priversti ją pasirašyti nepalankų Lietuvai politinį susitarimą. Rugpjūčio 10 d. Lietuvos derybų delegacijos vardu buvo išsiųstas laiškas Rusijos derybų delegacijai, kuriame siūlyta atvykti į Vilnių toliau derėtis. Tačiau, pasak Rusijos derybų delegacijos vadovo Isakovo, derėtis nesą dėl ko, nes Lietuva besilaikanti išankstinių nuostatų, visiškai nepriimtinių Rusijai¹⁰. Rusijos delegacijos

vadovas neatmetė galimybės, jog gali būti pristabdytas kariuomenės išvedimas. Pagaliau visiškas Rusijos pozicijos nekonstruktyvumas atsiskleidė po to, kai rugpjūčio 17 d. Lietuvos Krašto apsaugos ministras A. Butkevičius pranešė gavęs žinią iš Rusijos Gynybos ministerijos apie pristabdomą kariuomenės išvedimą. Šis žingsnis buvo paašikintas tuo, kad dvišalėse derybose nebuvo prieita prie susitarimo ir Lietuvos reikalavimai Rusijos pusei nepriimtini. Akivaizdu, kad šį Rusijos sprendimą buvo galima vertinti kaip politinį žingsnį, siekiant dar vieno derybų etapo. A. Brazauskas paskambino B. Jelcinui ir susitarė artimiausiu metu susitikti. Šis numatomas Prezidentų susitikimas sukėlė didelį Lietuvos opozicinių partijų pasipiktinimą ir buvo įvertintas kaip visiškas Lietuvos nuolaidžiavimas Rusijos spaudimui, kaip neveiklumo ir nekompetetingumo apraiška.

Pagaliau, kai rugpjūčio 20 d. buvo gautas oficialus dokumentas, pranešantis apie Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos pristabdymą, ir Lietuvos užsienio reikalų ministrui įteiktame dokumente Lietuva buvo apkaltinta pozicijos pakeitimu derybose ir sąmoningu jų vilkinimu, buvo nutarta imtis ryžtingesnių priemonių. Sunku pasakyti, kiek šį sprendimą lėmė A. Brazausko ryžtas, ir kiek jį įtakojo suaktyvėjusi opozicija. Bet kuriuo atveju buvo akivaizdu, kad gyvybiškai svarbus Lietuvai klausimas dėl svetimų kariuomenės išvedimo „pakibo ore“. Prezidentui A. Brazauskui ir LDDP partijos kontroliuojamai vyriausybei iškilo didelės kompromitacijos ir galbūt net politinės krizės grėsmė — tuo atveju, jeigu nustatytu laikų Rusijos armija nebūtų išvesta. Todėl tą pačią dieną Užsienio reikalų ministerija savo pareiškime apkaltino Rusiją 1992 m. rugsėjo 8 d. pasirašyto kariuomenės išvedimo grafiko pažeidimu, JT, ESBK rezoliucijų, savo tarptautinių įsipareigojimų nepaisymu. Kariuomenės išvedimo pristabdymas buvo įvertintas kaip mėginimas daryti spaudimą derybų eigai. Paneigdamą Rusijos kaltinimus dėl pozicijos pakeitimo, Lietuvos užsienio reikalų ministerija savo pareiškime teigė, kad daugiau kaip du mėnesius nuo 1993 m. gegužės 21 d. Lietuva negavo atsakymo į Prezidento A. Brazausko pasiūlymus. Todėl Rusija negalinti tvirtinti, kad žalos atlyginimo klausimas jai esąs naujas.

Lietuvos ir Rusijos santykiai paskutinėmis 1993 m. rugpjūčio savaitėmis atsидūrė visiškoje krizėje. Tai buvo tikra politinė „karštligė“. Nuomonių suartėjimo nebuvo pasiekta ir po tos pačios dienos Justo Vinco Paleckio ir Albino Januškos bei vėlesnio Virgilijaus Bulovo vizi-

tų į Maskvą. Rugsjūčio 22 d. Rusijos užsienio reikalų ministerija pranešė, kad derybos tarp Rusijos ir Lietuvos nutraukiamos, o kariuomenė bus išvesta pagal įsipareigojimus, bet Rusijai palankiu metu. Rusija, pagrįsdama savo argumentaciją, akcentavo, jog ji savęs neleisianti traktuoti kaip TSRS agresijos perėmėjos; jog Rusija esanti tik TSRS tęsėja ir nesanti niekam skolinga. Taigi Prezidentui A. Brazauskui beliko griebtis jau ne kartą išbandytos taktikos ir bandyti derėtis su B. Jelcinu tiesiogiai.

Prezidento A. Brazausko ryžtas pasiteisino. Šį kartą, kai reikalas atrodė beviltiškai žlugęs, vis dėlto pavyko susitarti. Rugsjūčio 30 d. A. Brazauskas, kalbėdamas per Lietuvos radiją, pareiškė, kad Rusijos armija iš Lietuvos bus išvesta pagal 1992 m. rugsėjo 8 d. pasirašytą armijos išvedimo grafiką — iki rugsjūčio 31 d. Šis susitarimas buvo pasiektas po ryte įvykusio A. Brazausko pokalbio telefonu su Rusijos Prezidentu. A. Brazauskas taip pat informavo, kad su B. Jelcinu susitarta dėl aukščiausio lygio susitikimo rugsėjo viduryje, suderintas numatomos dvišalės deklaracijos tekstas, kuriame konstatuojama, kad atsiranda galimybių pasirašyti dvišalį susitarimą dėl palankiausio prekybos santykių režimo, taip pat užfiksuota, kad žalos atlyginimo klausimas bus tolesnių derybų objektas. Taigi rugsjūčio 31 d., prieš pat 24 valandą, paskutinis Rusijos kareivis vis dėlto paliko Lietuvos teritoriją. Bet šventiška nuotaika jau buvo sugadinta¹¹. O praėjus daugiau kaip dvejiems metams po Rusijos armijos išvedimo, paaiškėjo, kad ir po 1993 m. rugsjūčio 30 d. Lietuvoje dar buvo likę Rusijos armijos likučių ir paskutinis dalinys iš Radviliškio sprogmenų saugyklos išėjo tik 1993 m. lapkritį¹². Bet dėl politinių sumetimų ta gaišatis tada nebebuvo keliamas viešumon. Taigi oficialiai Rusijos armija buvo išvesta iš Lietuvos 1993 m. rugsjūčio 31 d. Lietuvos politinė vadovybė sugebėjo išsaugoti savo prestižą visuomenės akyse ir pabaigti ankstesnės politinės vadovybės pradėtą darbą. Savo ruožtu Rusija, nors ir maksimaliai šantažavo Lietuvą, vis dėlto nesiryžo pažeisti savo tarptautinių įsipareigojimų.

Vertinant Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos faktą, reikia pažymėti, kad tai buvo nepaprastos reikšmės įvykis — ir Lietuvos kaip neseniai atsikūrusios valstybės vidinei konsolidacijai, ir Lietuvos kaip tarptautinės politikos subjekto įsitvirtinimui. Vidaus politikos požiūriu tai buvo svarbu todėl, kad šis uždavinys buvo išspręstas, maksimaliai

mobilizavus viso Lietuvos politinio elito, nepriklausomai nuo ideologinės orientacijos, pastangas. Pradinis ir pagrindinis įdirbis bei principiniai susitarimai su Rusija buvo pasiekti dar tuomet, kai valstybės užsienio politikai vadovavo V. Landsbergis. Tačiau po 1992 m. rinkimų į valdžią atėjusi LDDP išsaugojo šios politikos tęstinumą ir pasiekė, kad ankstesni susitarimai su Rusija būtų įgyvendinti. Tarptautinės politikos požiūriu šis faktas yra svarbus tuo, kad Lietuva ir Rusija pagal savo galią toli gražu nėra lygiaverčiai partneriai, todėl pasiekti, kad toks daug kartų galingesnis ir šiaip patikimumu negarsėjantis santykių partneris vykdytų savo įsipareigojimus, buvo didelis laimėjimas. Ne tik Lietuva, bet ir kitos pasaulio valstybės yra ne kartą susidūrusios su tokiais Rusijos diplomatijai būdingais bruožais, kaip nenuoseklumas ir prieštaravimas, polinkis dažnai keisti savo išankstines nuostatas arba įsipareigojimus traktuoti tik sau naudinga linkme.

Vis dėlto Lietuvos politikams pasisekė ne tik išnaudoti savo ankstesnių santykių su Rusija įdirbį, bet ir dalyvaujant JT ir ESBK mobilizuoti viešąją pasaulio opinią bei pasiekti, kad būtų priimtos Lietuvai palankios rezoliucijos. Suomų politologas Pertis Joenniemis atkreipė į tą faktą ypatingą dėmesį. Anot jo, toks netipiškas mažoms valstybėms elgesys bei laimėjimai, pasiekti mobilizuojant pasaulio viešąją opinią internacionalizuojant savo dvišalių santykių problemas ir išvengiant konfrontacijos su daug stipresne galybe *tête-a-tête*, apskritai, kvestionuoja ir verčia permąstyti pačią mažų valstybių elgseną aiškinančią teoriją. Tačiau, anot suomių tyrinėtojo, nuo to tik blogiau teorijai¹³. Vis dėlto, manyčiau, kad tokia suomių politologo išvada yra pernelyg skubota. Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių sėkmė yra greičiau išimtis, negu taisyklė. Ir tai patvirtina tolesnė Lietuvos ir Rusijos santykių raida.

4. Prekyba ir tranzitas į Kaliningrado sritį

1993 m. vasaros pabaigoje, išvedus Rusijos armiją iš Lietuvos, prasidėjo naujas Lietuvos ir Rusijos tarpusavio santykių etapas. Abiejų valstybių jau nebeslėgė tokia didelė ir sunkiai sprendžiama armijos išvedimo problema, atslūgo įtampa ir baimė, kad bus pažeistas jos pasitraukimo grafikas.

Pasibaigus „karštligiška“ 1993 m. vasarai, atsivėrė galimybė tolesnius santykius plėtoti, neperžengiant įprastinio normalaus tarpvalstybinio bendravimo normų. Vis dėlto, atsižvelgus į sudėtingą tarpusa-

vio santykių praeitį bei po Tarybų Sąjungos suirimo susiklosčiusias geopolitines realijas, tenka konstatuoti, kad ir po Rusijos armijos išvedimo iš Lietuvos išliko daug pakankamai sunkiai spęstinių problemų, kurios retai kada slegia normalių tarptautinių santykių dalyvių bendravimą. Tarp tų problemų svarbiausios buvo šios: Rusijos karinis tranzitas per Lietuvos teritoriją, tarybinės okupacijos ir aneksijos metu padarytos žalos atlyginimo klausimas, prekybinių ir ekonominių tarpusavio santykių suregulavimas.

Pirmąją, su tranzitu susijusių problemų grupę, sąlygojo tai, kad 1993 m. rudenį Rusijos armija išėjo tik iš Lietuvos, bet dar liko Latvijoje ir Estijoje. Be to, tęsėsi Rusijos kariuomenės išvedimas iš Rytų Vokietijos; visiškai šalia Lietuvos, Kaliningrado srityje, buvo sutelkta didžiulė karinė grupuotė. Taigi Lietuva, nors ir būdama laisva nuo Rusijos kariuomenės, vis dėlto iš visų pusių buvo jos apsupta. Pagaliau ir per pačią Lietuvos teritoriją nuolat judėjo Rusijos kariniai junginiai. Iš vienos pusės, vyko judėjimas iš Vakarų į Rytus, nes buvo išvedama kariuomenė iš Rytų Vokietijos, iš kitos — šioks toks judėjimas vyko ir iš Rytų į Vakarus, nes Rusijai reikėjo užtikrinti tiekimus savo kariniams daliniams, sukonzentruotiems Kaliningrado srityje. Todėl Lietuvos valstybės saugumo užtikrinimo ir stiprinimo prasme Rusijos karinis tranzitas per Lietuvos teritoriją buvo ir dabar išlieka svarbiausioji Lietuvos užsienio politikos Rusijos atžvilgiu problema.

Antroji santykių problemų grupė yra susijusi su kitais, dar nelikviduotais, Lietuvos okupacijos ir aneksijos padariniais. Visų pirma, tai okupacijos ir aneksijos metu padarytos žalos ir atlyginimo už ją klausimas. Kaip jau buvo minėta, šiam reikalavimui buvo pritarta 1992 m. birželio 14 d. Lietuvos piliečių referendume, ir šis klausimas gerokai komplikavo ir vos nesužlugdė kariuomenės išvedimo grafiko 1993 m. vasarą. Lietuvos pusė už visą tarybinio laikotarpio valdymo metu padarytą žalą mano esant atsakingą Rusiją. Lietuvos požiūriu būtent Rusija turėtų sumokėti kompensaciją už Lietuvos piliečių trėmimą ir naikinimą Stalino valdymo metais ir kitus padarytus nuostolius Lietuvos valstybei bei ekonomikai. Bet, savaime suprantama, tai daugiau politinė, negu finansinė problema. Penkiasdešimt okupacijos metų yra pernelyg ilgas laikas, kad būtų galima tiksliai suskaičiuoti visus Lietuvos patirtus nuostolius ir praradimus. Todėl galutiniai skaičiai, apibrėžiantys padarytus nuostolius nėra tokie svarbūs, palyginus su politine Rusijos at-

sakomybe. Tuo tarpu Rusija tokios klausimo traktuotės nepripažįsta. Rusijos politikų teigimu, Rusija niekada neokupavo Lietuvos. Tai padarė Tarybų Sąjunga. Šitokia nuostata skamba labai prieštaringai, nes pati Rusija teigia tarptautinės teisės požiūriu esanti Tarybų Sąjungos teisiu ir pareigų paveldėtoja. Kaip išskirtinio neteisingumo ir Lietuvos diskriminacijos pavyzdžiai gali būti paminėti dar negražinti iki 1940 m. Lietuvai priklausę jos diplomatinių atstovybių pastatai Paryžiuje ir Romoje, kuriuos užėmė tuometinė Tarybų Sąjunga, taip pat iki pat šiol negražinti Lietuvos piliečių indėliai „Vnešekonombank’e“.

Pagaliau trečioji Lietuvos ir Rusijos tarpusavio santykių problemų grupė yra susijusi su ekonominiu ir prekybinio bendradarbiavimo klausimais. Rusija ir toliau išlieka svarbi Lietuvos partnerė, iš kurios perkami pagrindiniai energijos šaltiniai ir kurioje parduodama nemaža dalis Lietuvoje pagamintos produkcijos. Todėl tarpusavio atsiskaitymų bei palankių prekybos sąlygų nustatymas tarp Lietuvos ir Rusijos buvo ir išlieka labai svarbi mūsų šalies ekonominės gerovės užtikrinimo sąlyga.

Nurodytos problemų grupės ir sąlygojo tolesnę Lietuvos ir Rusijos santykių raidą po Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. 1993 m. rugsėjo viduryje vykusiose Lietuvos ir Rusijos derybose iš esmės buvo susitarta dėl karinio Rusijos tranzito per Lietuvą iš Vokietijos ir pasiektas kompromisas dėl atsiskaitymo už jį. Taip pat susitarta dėl bendradarbiavimo oro, jūrų ir upių transporto srityse. Pagaliau lapkričio 4 d. įvyko pirmasis Lietuvos Prezidento A. Brazausko oficialus vizitas į Maskvą, kur jis susitiko su Rusijos Prezidentu B. Jelcinu. Derybų metu buvo aptartos svarbios sutartys, bet dėl techninių kliūčių jos nebuvo pasirašytos. Todėl buvo sutarta, kad pasirašyti dokumentų lapkričio viduryje į Vilnių atvyks Rusijos Federacijos premjeras Viktoras Černomyrdinas. Spaudos konferencijoje A. Brazauskas sakė: „Mus labai domina sutartis dėl tolesnio prekybinio ekonominio bendradarbiavimo bei su kitomis sutartimis bei susitarimais dėl visų transporto rūšių tranzito, dėl tranzitinių krovinių per Lietuvos teritoriją susijusios problemos“. Bet, kaip pavyko išsiaiškinti žurnalistams, klausimas dėl žalos atlyginimo Maskvoje nebuvo svarstytas¹⁴.

Kaip ir buvo sutarta, lapkričio 18 d. oficialaus vizito į Vilnių atvyko Rusijos Premjeras V. Černomyrdinas, kuris pažymėjo, kad derybų metu buvo kalbama ir apie karinį tranzitą iš Rusijos į Kaliningradą per

Lietuvą. Jis sakė, kad susitarta dar 1994 m. pirmąjį ketvirtį pasirašyti sutartis, kurios reguliuotų visus su kariniu tranzitu susijusius klausimus. Tą pačią dieną buvo pasirašyta 10 sutarčių, iš kurių pati svarbiausia Lietuvai buvo Lietuvos ir Rusijos premjerų Adolfo Šleževičiaus ir Viktoro Černomyrdino pasirašyta sutartis dėl prekybinių ekonominių santykių, kurioje įtvirtintas didžiausio palankumo režimas prekyboje, užtikrintas neapmokestinamas prekių tranzitas per šalių teritorijas. Sutartyje numatyta, jog ji galios penkerius metus nuo įsigaliojimo su savaiminiu pratęsimu penkeriems metams. Šis susitarimas turėjo įsigaliooti nuo tos dienos, kai šalys praneš viena kitai, kad įvykdytos visos šiam susitarimui įsigaliooti būtinos konstitucinės procedūros.

Kitas svarbus pasirašytas susitarimas buvo Rusijos kariuomenės ir karinių krovinių, išvedamų iš Vokietijos, tranzitinių vežimų per Lietuvos teritoriją taisyklės bei susitarimas, numatantis tarifus ir atsiskaitymus už tai. Kaip žinoma, tuomet Rusijos kariuomenė išėjo tik iš Lietuvos, bet dar liko Latvijoje ir Estijoje. Be to, ji tebebuvo išvedama iš Rytų Vokietijos, o visiškai šalia Lietuvos, Kaliningrado srityje, buvo sutelkta didžiulė karinė grupuotė. Todėl visai suprantama, kad 1993 m. lapkričio 18 d. Rusijos ministro pirmininko V. Černomyrdino vizito į Vilnių metu buvo susitarta dėl Rusijos kariuomenės judėjimo per Lietuvos teritoriją tvarkos¹⁵. Pagal šį susitarimą buvo nustatyta Rusijos kariuomenės judėjimo per Lietuvos teritoriją tvarka, kuri turėjo galioti nuo 1993 m. lapkričio 18 d., bet ne ilgiau kaip iki 1994 m. gruodžio 31 d.

Tarp kitų pasirašytų susitarimų paminėtinas per derybas nuolat Rusijos akcentuotas susitarimas dėl socialinių garantijų teikimo tvarkos nuolat Lietuvoje gyvenantiems Rusijos kariškiams pensininkams. Lietuvos susisiekimo ministras Jonas Biržiškis ir Rusijos transporto ministras Jefimovas pasirašė sutartis dėl oro susisiekimo, tarptautinio susisiekimo automobiliais, prekybinės jūreivystės, bendradarbiavimo upių transporto srityje. Ši sutartis papildė dar 1992 m. pradžioje pasirašytą pagrindinę Lietuvos ir Rusijos sutartį transporto srityje. Taip pat pasirašytas susitarimas dėl šalių Vidaus reikalų ministerijų bendradarbiavimo.

Taip atsirado garsusis 1993 m. lapkričio „susitarimų paketas“, kuris faktiškai iki šiol reguliuoja daugelį Lietuvos ir Rusijos santykių sričių. Tačiau sutarčių įgyvendinimas nebuvo lengvas. Rusijos kariuomenės judėjimo per Lietuvos teritoriją taisyklės pradėjo galioti iš karto.

Tuo tarpu labai svarbaus Lietuvai didžiausio palankumo režimo prekyboje susitarimo ratifikavimas visus 1994 m. buvo atidėliojamas. Kadangi Lietuvos ir Rusijos susitarimas dėl Rusijos kariuomenės judėjimo per Lietuvos teritoriją tvarkos galiojo tik iki 1994 m. gruodžio 31 d., tai faktiškai per visus 1994 m. Rusija spaudė Lietuvą pasirašyti specialią tranzito sutartį, kuri jai suteiktų išskirtines teises laisvai vykdyti karinį tranzitą į (iš) Kaliningrado sritį per Lietuvos teritoriją geležinkeliais, oru ir automobiliais.

Vadinamoji Kaliningrado problema visada egzistavo, jau nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos, bet 1994 m. ji tapo centrine ir pačia aštriausia Lietuvos ir Rusijos santykių problema. Iš esmės dėl to 1994 m. Lietuvos ir Rusijos santykiuose irgi buvo ne ką mažiau sudėtingi negu 1993-ieji. Nors oficialiu lygmeniu Kaliningrado problema kaip politinė-teritorinė problema neegzistuoja, ji egzistuoja kaip visas saugumo užtikrinimo, ekonominio bendradarbiavimo bei humanitarinių problemų kompleksas. Šios problemos nebuvo labai aštrios, kol egzistavo vieninga Tarybų Sąjunga, tačiau jai iširus, Kaliningrado sritis tapo Rusijos Federacijos eksklavu, atskirtu nuo pagrindinės teritorijos Lietuvos ir Baltarusijos arba Latvijos valstybių. Artimiausiame taške tiesia oro linija per Latvijos pakraštį ir patį Lietuvos vidurį Kaliningrado sritis yra nutolusi per 360 kilometrų nuo Rusijos. Tokiu būdu geopolitiniu požiūriu Lietuvos padėtį tarp Rusijos ir Kaliningrado srities galima sulyginti su prieškarinės Lenkijos padėtimi. Tuomet Lenkija buvo atsidūrusi tarp dviejų Vokietijos dalių — pagrindinės šalies teritorijos ir Rytprūsių — bei jautė nuolatinę grėsmę savo saugumui tiek iš Rytų, tiek iš Vakarų pusės. Dabar analogiškoje padėtyje yra atsidūrusi Lietuva. Todėl natūralu, kad turbūt nė viena valstybė nėra taip susirūpinusi ir suinteresuota vienoku ar kitokiu Kaliningrado problemos sprendimu kaip Lietuva. Suprantama, ši problema jaudina, nors daug mažesniu mastu, ir Lenkiją.

Lietuvai Kaliningrado sritis pirmiausia kelia rūpestį tuo, kad joje sutelktas didžiulis Rusijos karinis kontingentas. Pagal kariuomenės skaičių Kaliningrado sritis yra vienas iš labiausiai militarizuotų Europos regionų. Ir nors Rusijos valdžios atstovai dažnai tikindavo, jog naujų karinių kontingentų į sritį nebus įvesta, tačiau, išvedant Rusijos armiją iš kitų valstybių, tarp jų ir iš Lietuvos ar Latvijos, ji dažniausiai apsistodavo būtent Kaliningrado srityje.

Lietuva, taip pat ir kitos valstybės ar net jų organizacijos (pvz., Europos Parlamentas) yra pareiškusi susirūpinimą dėl didelės Rusijos armijos koncentracijos Kaliningrado srityje ir pasisako už laipsnišką jos demilitarizavimą. Tačiau Rusijos pozicija kategoriška — tai Rusijos vidaus reikalas. Anot tuometinio Rusijos vicepremjero Sergejaus Šachrajaus, „Kaliningrado sritis turi likti kariniu strateginiu Rusijos forpostu“¹⁶. Rusijai Kaliningrado sritis yra svarbi dėl neužšalancio uosto (tai vienintelis toks Rusijos uostas Baltijos regione) ir, savaime suprantama, dėl savo geostrateginės padėties.

Be svarbiausios grėsmės, kurią kelia militarizuota Kaliningrado sritis visame Baltijos jūros regione, Lietuva dar turi spręsti specifinę tranzito problemą, nes, kaip jau buvo minėta, būtent per Lietuvą eina artimiausias sausumos kelias iš Rusijos į Kaliningrado sritį. Civilinis ūkinis tranzitas kaip ir visas ekonominis bendradarbiavimas bei prekybiniai ryšiai didesnių problemų nekelia ir netgi yra naudingi Lietuvai. 1991 m. Rusijos vyriausybė Kaliningrado sritį paskelbė laisvąja ekonomine zona. Palyginus su kitais Rusijos regionais, čia yra palankesnis mokesčių bei muitų režimas. Ekonominiai Lietuvos ir Kaliningrado srities ryšiai reguliuojami 1991 m. gruodžio 23 d. Lietuvos ir Rusijos pasirašytu protokolu dėl prekybinio ir ekonominio bendradarbiavimo. 1993 m. liepos 1 d. Lietuvos Premjero A. Šleževičiaus susitikime su Rusijos vicepremjere S. Šachrajumi ir Kaliningrado srities administracijos vadovu Jurijumi Matočkinu buvo susitarta, kad bus steigiamos prekybinės šalių atstovybės. Taip pat susitarta, kad Lietuvos ir Kaliningrado srities gyventojams bus taikomas bevizis režimas ir bemuitinis tranzitas per šalių teritorijas. Ekonominį bendradarbiavimą buvo bandyta plėsti ir toliau. 1993 m. liepos 19 d. pasirašyta Lietuvos Pramonės ir prekybos ministerijos bei Rusijos Federacijos Kaliningrado srities administracijos laisvosios prekybos sutartis. Tačiau Rusijos centrinei valdžiai nurodžius, kad sritis viršijo savo įgaliojimus, sutartis neišgaliojo. Lietuvos Užsienio reikalų ministerija taip pat atsisakė šio susitarimo.

Tačiau daug sudėtingesnė ir grėsmingesnė yra Rusijos karinio tranzito problema, kuri, kaip jau buvo minėta, 1994 m. tapo centre ir pačia aštriausia Lietuvos ir Rusijos santykių problema. Taigi, jeigu 1993 m. Lietuvos užsienio politikoje buvo Rusijos kariuomenės išvedimo metai, tai 1994 m. būtų galima pavadinti Rusijos karinio tranzito į (iš) Kaliningradą problemos metais. Jau 1994 m. sausio mėnesį Rusija pa-

teikė Lietuvai sutarties dėl karinio tranzito projektą, kuriame buvo pa-geidaujama, kad jai būtų leistas laisvas karinis tranzitas per Lietuvos teritoriją geležinkeliais, oru ir automobiliais. Tuo tarpu Lietuvos derybų su NVS šalimis darbo grupė, susipažinusi su šios sutarties projektu, nusprendė siūlyti Lietuvos Vyriausybei parengti vieningas visoms šalims karinių ir pavojingų krovinių vežimų per Lietuvos teritoriją taisykles.

Lietuvos Vyriausybė 1994 m. kovo 9 d. priėmė nutarimą, pagal kurį tol, kol bus patvirtintos karinių ir pavojingų krovinių vežimų taisyklės, šie tranzitiniai vežimai laikinai bus reguliuojami pagal 1993 m. lapkričio 18 d. susitarimą ir protokolą reglamentuojančius Rusijos karinius tranzitinius vežimus iš Vokietijos per Lietuvą. Rusijos pusei tokia Lietuvos pozicija nepasirodė priimtina. Užsot sutikusi su Lietuvos siūlomomis bendromis karinių ir pavojingų krovinių pervežimo taisyklėmis, Rusija pradėjo reikalauti specialaus politinio susitarimo, kuris būtų skirtas išimtinai Rusijos kariniam tranzitui į Kaliningrado sritį. Tokiam siūlymui pirmiausia nepritarė Lietuvos opozicinės politinės jėgos. Jų nuomone, Lietuva, pasirašydama politinį susitarimą su Rusija dėl karinio tranzito, automatiškai patektų į Rusijos karinės-politinės įtakos erdvę, būtų savotiškai politiškai Rusijos atžvilgiu įsipareigojusi, o Lietuvos tarptautinio manevro laisvė būtų daug labiau suvaržyta ir labiau priklausoma nuo Rusijos negu iki tol. Lietuvos Vyriausybė, spaudžiama dešiniųjų partijų, irgi apsisprendė politinės sutarties atsisakyti ir apsiriboti tik vienašališkų techninių tranzito taisyklių priėmimu. Rusija, matydama Lietuvos nepritarimą jos siūlymui, savo ruožtu ėmė reikšti pretenzijas dėl Lietuvos siūlomų techninių taisyklių.

1994 m. pavasarį įvyko keletas derybininkų susitikimų, tačiau nieko konkretaus nebuvo pasiekta. Iš esmės nuo 1993 m. lapkričio 18 d. visas derybų procesas sustingo. Į Lietuvos premjero A. Šleževičiaus laiškus, siūlančius derėtis, Rusijos premjeras V. Černomyrdinas paprasčiausiai nereagavo. Rusija, siekdama savo tikslų, pradėjo vilkinti 1993 m. lapkričio 18 d. pasirašytos ekonominės sutarties ratifikavimą ir grąsinti apriboti dujų, naftos tiekimą bei taikyti kitas ekonomines priemones, prie kurių galima priskirti ir nuo liepos 1 d. padvigubintus importo į Rusiją mokesčius. Tokią Rusijos užsienio ekonominę politiką A. Šleževičius apibūdino kaip agresyvią ir užsiminė apie galimą elektros tiekimą apribojimą Kaliningrado sričiai. Dvigubas Lietuvos prekių ekspor-

to į Rusiją apmuitinimas buvo nenaudingas ne tik Lietuvai, bet ir pačiai Rusijai. Rugspjūčio 19 d. į Vilnių buvo atvykęs Maskvos miesto meras Jurijus Lužkovas, kuris pažadėjo, kad skatins Rusijos valdžią atnaujinti santykius su Lietuva. Meras buvo susirūpinęs, jog dėl dvigubo muitinio apmokestinimo palyginti pigių lietuviškų prekių eksportas į Maskvą gerokai sumažėjo. Tą patį teigė ir rugsėjo 5 d. Vilniuje su oficialiu dviejų dienų vizitu lankęsis Rusijos Federacijos Federalinio susirinkimo Federacijos tarybos pirmininkas Vladimiras Šumeika. Jis pripažino, kad Rusija uždelsė suteikdama Lietuvai didžiausio palankumo prekyboje statusą. Anot jo, dokumentas turėsiąs pradėti galioti anksčiau, negu būtų pasirašyti susitarimai dėl bevizio važiavimo ir karinio tranzito.

Rugsėjo 29 d. A. Šleževičius pranešė, jog vyriausybė parengė karinių ir pavojingų krovinių tranzito per Lietuvos teritoriją taisykles. Tokios taisyklės buvo parengtos ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. spalio 3 d. nutarimu Nr. 938 patvirtintos¹⁷. Savo ruožtu spalio pabaigoje Rusija atsiuntė savo pasiūlymus dėl karinio tranzito, kurių svarstymą Lietuvoje lydėjo opozicijos priekaištai LDDP dėl galimo suvereniteto praradimo, dėl „neaiškios“ pozicijos Maskvos atžvilgiu. Opozicijos požiūriu politinės vadovybės pozicijos šiuo klausimu neaiškumas ir derybų konfidencialumas, kai principinius Lietuvai sprendimus priima tik siauras žmonių ratas, yra nepaprastai pavojingi. „Bet lieka klausimas, — kalbėjo opozicijos lyderis V. Landsbergis 1994 m. lapkričio 12 d. Konservatorių partijos surengtoje konferencijoje dėl tranzito, — kaip toli Lietuvos vadovai yra nuėję savo nežinomais pažadais ir įsipareigojimais“¹⁸.

Lapkričio 11 d. Lietuvoje lankėsi Rusijos derybų delegacijos vadovas Isakovas. Oficialus vizito tikslas buvo supaprastinti kai kurias su kariniu tranzitu susijusias procedūras, tačiau, atrodo, susitarti nepavyko, nes lapkričio 17 d. Ministras Pirmininkas A. Šleževičius pranešė, jog nuo 1995 m. sausio 1 d. pradeda galioti vienašališkos Lietuvos Vyriausybės nustatytos tranzito taisyklės. Ir vis dėlto jos neįsigaliojo, nes Rusijos pusė atsisakė jas pripažinti ir jų laikytis. Lietuva neturėjo galimybių ir svertų, kurie priverstų Rusiją tokias taisykles pripažinti. Žinoma, galima buvo imtis atviros konfrontacijos ir paskelbti, kad Rusijos karinis tranzitas per Lietuvą apskritai yra draudžiamas, tačiau realių tokio sprendimo įgyvendinimo galimybių nebuvo ir nėra iki šiol. Jeigu

automobilių ir geležinkelių tarnsportą dar buvo įmanoma kontroliuoti, tai Lietuvos oro erdvė buvo praktiškai neapginama. Taigi nepaisant opozicijos protestų, buvo nuspręsta ieškoti kompromisinio sprendimo.

Pagaliau, po Lietuvos Užsienio reikalų ministro P. Gylio derybų Maskvoje 1995 m. sausio 18 d. buvo pranešta, kad Lietuvos Vyriausybė iki 1995 m. gruodžio 31 d. pratęsė Rusijai karinių krovinių tranzito galiojimo tvarką, kuri buvo nustatyta abiejų šalių vyriausybių 1993 m. lapkričio 18 d. susitarimu dėl Rusijos kariuomenės ir karinių krovinių, išvežamų iš Vokietijos, tranzito per Lietuvą. Anot ministro P. Gylio, tokia tvarka galiosianti iki 1995 m. pabaigos, su galimybe ją pratęsti. Lietuvos Užsienio reikalų ministras sakė, kad laimėjo abi pusės. Pasak jo, skirtumai tarp nuo 1995 m. sausio 18 d. įsigaliojančių ir dar 1994 m. rudenį priimtų Vyriausybės taisyklių yra ne daugiau nei techniniai. Naujosios taisyklės būtų buvusios detalesnės ir būtų numatyta tranzito galimybė oru. Tuo tarpu „vokiškosiose“ taisyklėse tokia galimybė nenumatyta. Skrydžiams per Lietuvos teritoriją turi būti gaunami specialūs leidimai. Paaikškindamas, kodėl nuo sausio 1 d. neišgaliojo naujosios tranzito taisyklės, P. Gylis sakė: „Kategoriškos Lietuvos pozicijos nebuvo, tai buvo derybinė pozicija“¹⁹.

Už nuolaidą, kurią padarė Lietuvos Vyriausybė, pratęsdama vadinamųjų „vokiškųjų“ taisyklių galiojimą, Rusija pagaliau leido įsigaliojti didžiausio palankumo režimui prekyboje su Lietuva. 1995 m. sausio 18 d. Lietuvos ambasadoriui Rusijoje R. Kozyrovičiui buvo įteiktos dvi Rusijos užsienio reikalų ministerijos notos. Vienoje jų buvo informuojama, kad nuo jos įteikimo dienos įsigaliojās 1993 m. lapkričio 18 d. pasirašytas susitarimas dėl prekybinių ir ekonominių santykių. Kitoje notoje Rusijos užsienio reikalų ministerija pranešė, kad Rusija sutinkanti su Lietuvos Respublikos Vyriausybės siūlymu toliau taikyti esamą karinių ir pavojingų krovinių vežimo per Lietuvą tvarką.

Taip buvo išspręstas nuo 1994 m. pavasario Lietuvos politinį gyvenimą nuolat virpinęs klausimas dėl Rusijos kariuomenės tranzito iš Kaliningrado ir į jį. Problema buvo išspręsta, bet tik laikinai, iki metų pabaigos. 1995 m. pabaigoje prie jos turėtų būti sugrįžta. Antra vertus, numatyta šio susitarimo pratęsimo galimybė leidžia tikėtis, kad ši problema gali tapti aktualia tik tuo atveju, jeigu į valdžią Lietuvoje arba Rusijoje ateis mažiau pragmatiškos politinės jėgos, kurioms toks kompromisas pasirodys nepriimtinas. Šiandien, žvelgiant iš dvejų metų per-

spektyvos, atrodo, kad pasiektas kompromisas su Maskva dėl karinio tranzito, pratęsiant „vokiškųjų“ taisyklių galiojimą, buvo pakankamai priimtinas Lietuvai. Klausimas nėra iki galo sureguliuotas, tačiau per visus 1995 ir 1996 m. nekilo didesnių problemų dėl karinio tranzito. Visi incidentai, kurie įvyko dėl Lietuvos teritorijos pažeidinėjimo, buvo visai kitokie. Be to, Lietuva išvengė ją susaistančio susitarimo su Rusija pasirašymo, ir tuo pat metu, jau nuo 1994 m., įsigaliojo ekonominis susitarimas dėl palankiausio režimo statuso tarpusavio prekyboje. Tai Lietuvai yra gana svarbu.

Iš kitos pusės, įdomu pastebėti ir tai, kad Rusijos atsisakymas suteikti Lietuvai palankiausią prekybos režimą savotiškai padėjo Lietuvos firmoms greičiau persiorientuoti ir susirasti naujų rinkų Vakaruose. Anot Lietuvos ambasadoriaus Maskvoje R. Kozyrovičiaus: „užsitęsę nenormalūs prekybiniai ryšiai su Rusija (dvigubi muito mokesčiai), diskriminavę Lietuvos prekes, buvo netgi naudingi kai kurioms mūsų įmonėms. Jos buvo priverstos ieškoti palankesnių rinkų Vakaruose. Beveik 80% visos mūsų užsienio prekybos vyko su Rusija, tačiau 1991–1993 m., kai negaliojo prekybos sutartis, prekybos apimtis nukrito iki 29%. Prekybos lygis būtų net žemesnis, jei nereikėtų importuoti energijos žaliavų (kuro, gamtinių dujų). Lietuvos verslo persiorientavimą gerai iliustruoja lengvosios pramonės pavyzdys. 1993 m. į NVS buvo eksportuojama 78% lengvosios pramonės produkcijos. Po metų šis skaičius „apsisuko“: 80% Lietuvos lengvosios pramonės produkcijos eksportuojama į Vakarus“²⁰.

Lietuvos politinės vadovybės politiką Rusijos atžvilgiu opozicija vertino labai kritiškai ir įtariai. „Mums tenka kartais šiurkščiai kalbėti apie dabartinę Lietuvos valdžią, kaltinti ją ir perspėti labai griežtai, — kalbėjo V. Landsbergis 1994 m. pabaigoje įvykusioje konferencijoje dėl tranzito, — bet tai vienintelis būdas šiek tiek jai padėti, kad rastų savy kokį nors gėdos likutį ar bent atsakomybės baimės“²¹. Šis pareiškimas pasižymi opozicijai būdinga retorika, bet, antra vertus, negalima atmesti ir jos vaidmens svarbos, Prezidentui A. Brazauskui atsilaikant prieš Rusijos spaudimą ir apsisprendžiant nepasirašyti su ja politinės sutarties dėl tranzito.

Opozicijos įtakos Prezidentui negalima pervertinti. A. Brazauskui ir LDDP atėjus į valdžią, Lietuvos užsienio politikoje iškilo kitos svarbios figūros, kurių įtaką ypač stiprino tai, kad A. Brazauskas neturėjo

didelės užsienio politikos patirties. Pirmiausia — tai Prezidento patarėjas užsienio politikos klausimais Justas Vincas Paleckis. Anot didžiausio Lietuvos dienraščio *Lietuvos rytas* žurnalistės Violetos Gaižauskaitės, „politikų kuluaruose 53 metų Prezidento patarėjas užsienio politikos klausimais, ambasadorius Justas Vincas Paleckis dažnai vertinamas kaip didžiausią įtaką užsienio politikos formavimui turintis asmuo“²². J. Paleckį su A. Brazausku sieja seni ryšiai dar nuo Lietuvos komunistų partijos paskutiniųjų metų veiklos laikų, tačiau J. Paleckis yra pasitraukęs iš LDDP ir Seimo rinkimuose dalyvavo socialdemokratų partijos sąraše. Pagal savo išsilavinimą J. Paleckis yra profesionalus diplomatas ir turi ilgametę diplomatinio darbo patirtį ir, be abejonės, įnešė į Lietuvos užsienio politiką daugiau pragmatizmo ir nuosaikumo, palyginus su V. Landsbergio vykdyta politika. Jo nuomone, opozicijos peršama užsienio politikos kryptis panaši į XX a. pradžioje vyravusį patriotiniais lozungais dangstomą karingą priešišumą. Disonansu Vakarų požiūriui, anot J. Paleckio, Lietuvoje 1991–1992 m. buvo kuriamas pamerktos būti nedemokratiška Rusijos įvaizdis²³.

Sprendžiant iš nedaugelio viešų kalbų, dar kritiškiau opozicijos požiūrį į Rusiją vertina Užsienio reikalų ministras P. Gylys²⁴, kuris šiame poste labiausiai pagarsėjo užsienio politikos „ekonomizavimo“ idėja, t.y. siūlymu teikti prioritetą tarptautiniams ekonominiams, o ne politiniams santykiams. Toks pasiūlymas gali būti suprantamas, jeigu atsižvelgsime į tai, kad P. Gylys prieš pradėdamas savo politinę karjerą buvo Vilniaus universiteto ekonomikos profesorius, tačiau praktikoje jis tapo labiau vykdytojas negu svarbaus pagrindinių sprendimų priėmimo proceso dalyvis. Pavyzdžiui, derybose su Rusija dėl kariuomenės išvedimo ir tranzito P. Gyliui teko sunkus „juodaraštinių“ dokumentų variantų derinimo su Rusijos atstovais vaidmuo. Dėl to jam teko atlaikyti ypatingą opozicijos spaudimą, jos nuolatinius priekaištus dėl pernelyg didelio nuolaidumo partneriams. Pavyzdžiui, 1995 m. sausio 18 d. Maskvoje P. Gylio pasiektą susitarimą su Rusija pratęsti „vokiškųjų“ tranzito taisyklių galiojimą, opozicija įvertino kaip kapituliaciją ir kone Lietuvos interesų išdavystę, reikalavo ministro atsistatydinimo. Tačiau labai abejotina, kad tai buvo savarankiškas P. Gylio, o ne paties Prezidento sprendimas.

Tai, kad Prezidentas A. Brazauskas yra atviras visoms įtakoms, išklauso įvairias nuomones, bet vis dėlto nebūtinai jų paiso, patvirtina ir

jo patarėjas užsienio politikos klausimais J. Paleckis, ir buvęs Prezidento vyriausiasis patarėjas Raimundas Rajeckas²⁵. Tai demonstruoja ir tokie faktai. Štai 1995 m. gegužės 20 dieną Maišiagaloje įvyko slaptas Lietuvos ir Latvijos vadovų susitikimas, kuriame buvo sprendžiamas ekonominės zonos sienos Baltijos jūroje nustatymo klausimas. Maišiagaloje buvo pasirašytas memorandumas, pagal kurį Lietuvos — Latvijos siena nustatoma vadovaujantis ne naudingesne Lietuvai 1982 m. Jamaikos konvencija, o vadovaujantis 1958 m. Ženevos konvencija, kuria remiantis, naftingi plotai paliekami Latvijos ekonominėje zonoje.

Maišiagalos memorandumas sukėlė Lietuvoje tikrą politinį skandalą. Nors Lietuvos premjeras A. Šleževičius teigė, kad memorandumui skiriama per daug dėmesio ir kad Maišiagaloje priimti susitarimai yra tik rekomendacinio pobūdžio, opozicinės partijos reikalavo šį susitarimą su Latvija kuo greičiau denonsuoti²⁶. Kaip paaiškėjo vėliau, apie tokią įvykių raidos galimybę nebuvo informuotas nei Prezidento patarėjas užsienio politikos klausimais J. Paleckis, nei Užsienio reikalų ministerija. Ministras P. Gylis kartu su savo pavaduotojais net svarstė galimybę atsistatydinti, kadangi įvykęs Lietuvos ir Latvijos vadovų susitikimas Maišiagaloje buvo slepiamas net nuo Užsienio reikalų ministerijos pareigūnų, tiesiogiai dalyvaujančių derybose su Latvija dėl jūros ekonominės zonos sienos. Iš kitos pusės, negalima atmesti to, kad tokiam A. Brazausko sprendimui galėjo turėti įtakos arba jo draugiški asmeniniai santykiai su Latvijos Prezidentu Gunčiu Ulmaniu, arba Maišiagalos susitikime dalyvavusio Lietuvos premjero A. Šleževičiaus patarimai.

Iš tiesų, A. Šleževičius jau anksčiau pasižymėjo tuo, kad netikėtai imdavosi iniciatyvos derybose dėl sienos su Latvija. Ir tai leidžia manyti apie jo įtaką A. Brazauskui ir kitais Lietuvos užsienio politikos formavimo klausimais. Lietuvos santykių su Rusija kontekste Ministro Pirmininko įtakos galimybę yra užfiksavęs ir opozicijos lyderis V. Landsbergis. 1995 m. sausio 9 d. spaudos konferencijoje V. Landsbergis, komentuodamas vis dar niekaip neišsprendžiamą Rusijos karinio tranzito problemą ir numatomą A. Šleževičiaus vizitą į Maskvą, teigė, kad gali nutikti taip, jog Šleževičius ims ir netikėtai pasirašys su Rusija sutartį dėl tranzito. V. Landsbergis sakė: „Ir čia aš noriu pasakyti, kad man labai rūpi vienas pavojus — tai pono Šleževičiaus polinkis į improvizaciją, pasireiškiantis staigiais įsikišimais į Lietuvos užsienio politiką“²⁷.

Kaip žinoma, karinio tranzito problema buvo sureguliuota užsie-

nio reikalų ministro P. Gylio sausio 17 d. vizito į Maskvą metu, t.y. dar iki oficialaus A. Šleževičiaus vizito. Tačiau, gilinantį į patį Lietuvos užsienio politikos formavimo ir funkcionavimo mechanizmą, yra vertinga atsižvelgti ir į V. Landsbergio pastebėjimą.

5. Dvišalių santykių stabilizacija 1995–1996 m. ir NATO plėtros perspektyva

Išsprendus (nors ir laikinai) karinio tranzito problemą, 1995 m. pradžioje dvišaliai Lietuvos santykiai su Rusija neabejotinai normalizavosi ir stabilizavosi. Viena vertus, buvo išspręstos ir sureguliuotos dvi svarbiausios grandiozinės problemos — iš Lietuvos išvesta Rusijos kariuomenė ir susitarta dėl karinio tranzito į Kaliningradą sąlygų. Antra vertus, 1995 m. vasario 24 d. Premjero A. Šleževičiaus vadovaujama Lietuvos vyriausybė delegacija, kuri Rusijos premjero V. Černomyrdino kvietimu vienos dienos darbo vizito lankėsi Maskvoje, gavo principinį Rusijos premjero sutikimą spręsti ir kitas įsisenėjusias, bet gana svarbias Lietuvai problemas. O tų problemų sąrašas ne toks jau trumpas. Štai tik keletas svarbiausių klausimų: 1) galutinai dar nedelimituota Lietuvos sausumos ir jūros siena su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi ir neišspręstas ginčytino naftos telkinio ties Nida priklausomybės klausimas; 2) vis dar negražinti Lietuvai jos diplomatinė atstovybių pastatai Paryžiuje ir Romoje; 3) negražintos Lietuvos indėlininkų santaupos, anksčiau laikytos „Vnešekonombank’e“; 4) vis dar negražinti Lietuvos archyvai ir t.t.

Tačiau pastarieji aktualūs dvišalių santykių klausimai, nepaisant įvairaus rango Rusijos atstovų pažadų juos išspręsti Lietuvos naudai, tebėra neišspręsti iki pat šiol. Žinoma, minėtos tarpusavio santykių problemos vargu ar gali būti interpretuojamos kaip grėsmės vienos ar kitos pusės nacionaliniam saugumui ir sulyginamos su kariuomenės išvedimo ar tranzito problemomis. Todėl nieko nuostabaus, jeigu dėl tokių problemų sprendimo šalys gali ilgai derėtis metais ir tuo pat metu išsaugoti stabilią tarpusavio santykių būklę.

Tačiau, kalbant apie Lietuvos ir Rusijos santykius 1995–1996 m., susidaro įspūdis, kad LDDP vyriausybė, atlaikiusi 1993–1994 m. nuolat Lietuvos ir Rusijos santykiuose tvyrojusią įtampą ir pasiekusi svarbiausių problemų sureguliovimo, greito kitų klausimų sprendimo nutarė aktyviai nebesiekti. Sąlyginai gausias minėtas tarpusavio santykių

problemas buvo vengiama akcentuoti ar net kalbėti apie jas viešai. Buvo laikomasi nuostatos, kad reikia vengti santykių aštrinimo ir Rusiją žeidžiančių politinių deklaracijų. Tipišku tuometinės Lietuvos politikos Rusijos atžvilgiu pavyzdžiu gali būti 1995 m. lapkričio 8 d. premjero A. Šleževičiaus pareiškimas, padarytas grįžus iš nužudyto Izraelio premjero I. Rabino laidotuvių, kur buvo trumpai susitikęs su Rusijos premjeru V. Černomyrdinu. Lietuvos premjeras sakė, kad „Lietuva ir Rusija problemų neturi“.

Niekaip pastebimai Lietuvos ir Rusijos santykių nepaveikė ir A. Šleževičiaus vadovaujamos LDDP vyriausybės krizė ir Lietuvos premjero pasikeitimas. 1996 m. gegužės 4 d. Visbyje, Švedijos Gotlando saloje įvykusio Lietuvos ir Rusijos premjerų susitikimo metu, Mindaugo Stankevičiaus ir Viktoro Černomyrdino diskusija tebesisuko apie tuos pačius klausimus. Gal tik prie jau minėtų problemų dar reikėtų pridurti paaštrėjusią nelegalių imigrantų problemą. Valstybės sienų nustatymo, nelegalių migrantų judėjimo, turėtų Lietuvos pasiuntinybių Romoje ir Paryžiuje pastatų ir kiti klausimai buvo svarstomi ir 1996 m. gegužės 23 d. Rusijos vicepremjero Aleksejaus Bolšakovo vizito Lietuvoje metu.

Tačiau pagrindinė savotiškos stagnacijos galutiniame Lietuvos ir Rusijos santykių sureguliuavimo procese priežastis yra ne tiek pačios Lietuvos aktyvumo stoka, kiek, apskritai, akivaizdus Lietuvos užsienio politikos prioritetų posūkis į Vakarus ir iš to išplaukiančios pasekmės santykiams su Rusija. *Laisvosios Europos* radijo apžvalgininkas Kęstutis Girnius, vertindamas Lietuvos Prezidento nuveiktus darbus kadencijos įpusėjimo proga, 1995 m. rugpjūčio mėnesį vertingai pastebėjo: „net ironiška, kad šalis, kadaise labiausiai pabrėžusi būtinybę neužrūstinti Maskvos, gerokai pralenkė kaimynes Latviją ir Estiją, bendradarbiaujant su NATO. Nepasisekė Prezidentui pagerinti ryšių su Maskva daugiausia dėl Rusijos nedraugiškos laikysenos. Santykiai yra korektiški, bet atsiribojimo procesas tiek išibėgėjo, kad jo negalima sustabdyti“²⁸.

Ryškiausiu Lietuvos užsienio politikos prioritetų posūkiu į Vakarus įrodymu gali būti jau 1994 m. sausio 4 d. Lietuvos Prezidento A. Brazausko pasirašytas kreipimasis į NATO valstybes-nares dėl Lietuvos pageidavimo įstoti į šią politinę-gynybinę organizaciją ir 1995 m. birželio 12 d. Lietuvos premjero A. Šleževičiaus pasirašyta Europos (Asociacijos) sutartis su Europos Sąjunga. Jeigu Lietuvos ir Rusijos

santykių kontekste eventuali Lietuvos, taip pat ir kitų Vidurio bei Rytų Europos valstybių, narystė Europos Sąjungoje nesukelia Rusijos prieštaravimų, tai pasipriešinimas galimam NATO išplėtimui per pastaruosius metus tapo kone centriniu Rusijos užsienio politikos leitmotyvu ir neišvengiamai įtakoja ir dvišalius Lietuvos ir Rusijos santykius.

Rusijos palankumą ir geranoriškumą greitai ir teigiamai spręsti įsisenėjusias dvišalių santykių problemas neabejotinai silpnino viena-reikšmiška Lietuvos orientacija NATO narystės link. Apskritai, atsivėrusi NATO išsiplėtimo į Rytų Europą galimybė yra sąlyginai nauja ir gerokai netikėta ne tik Rusijai, bet ir pačiai Lietuvai problema. Dar šio dešimtmečio pradžioje, išibėgėjant nacionaliniam išsivadavimo judėjimui, niekas Lietuvoje ir neišivaizdavo, kad kada nors šis klausimas gali būti rimtai svarstomas. Rusija iš pradžių irgi nebuvo apsisprendusi, kokią poziciją ji turėtų užimti šiuo klausimu. Iki 1993 m. pabaigos ji, atrodo, net neprieštaravo NATO išplėtimo galimybei. 1993 m. rugpjūčio 26 d., lankydamasis Lenkijoje, Rusijos Prezidentas B. Jelcinas pasakė, kad Rytų Europos šalys gali laisvai jungtis prie sąjungų, kurias laiko būtinomis²⁹. Tai buvo savotiška oficiali vadinamosios *Brežnevo doktrinos* galiojimo pabaiga. Tačiau netrukus po B. Jelcino kalbos Varšuvoje oficialioji Rusijos pozicija pradėjo keistis. Imta teigti, kad NATO plėtimas neatitinka Rusijos interesų, ir NATO kariuomenės priartėjimas prie Rusijos sienų gali sudaryti tiesioginę grėsmę Rusijai — NATO galės naudotis buvusių Rusijos sąjungininkų karine infrastruktūra, ir taip bus smarkiai pažeistos Rusijos gynybinės galimybės. Toks neigiamas Rusijos nusistatymas NATO plėtimo atžvilgiu grindžiamas ne tik kariniais, bet ir kitokiais paties įvairiausio pobūdžio argumentais. Tačiau už jų visų slypi noras išsaugoti savo įtaką Vidurio ir Rytų Europoje. Šiame regione tradiciškai visada dominavo Rusija, todėl visiškai natūralu, kad Rusija priešinsis bet kokiam bandymui išstumti ją iš Rytų Europos ir Baltijos regiono.

Pažymėtina ir tai, kad Rusija iš esmės prieštaraudama NATO plėtrai, tuo pat metu atskirų Vidurio ir Rytų Europos valstybių atžvilgiu elgiasi diferencijuotai. Rusijos pasipriešinimas Vyšegrado šalių priėmimui į NATO yra ne toks kategoriškas (išskyrus Lenkijos, kuri yra itin svarbi Rusijai geostrateginiu požiūriu). Tikimasi, kad Slovakija pati pakeis savo nuostatą stoti į NATO, o tuo atveju ir Vengrijos priėmimas pasidarytų problematiškas. Tuo tarpu Čekijos pozicija Rusijai ne tokia svar-

bi, kaip Lenkijos. Taigi jeigu nors Rusijos opozicija Vyšegrado valstybių narystei NATO yra griežta (pavyzdžiui, teigiama, kad Vidurio Europos šalis priėmus į NATO, Rusija nukreips į jas savo branduolinį ginklą³⁰), tai Baltijos šalių stojimo į NATO galimybei yra prieštaraujama *itin kategoriškai*, kadangi buvusios TSRS teritorija (vadinasi ir Baltijos valstybės), anot tuometinio Rusijos užsienio reikalų ministro A. Kozyrevo, yra ypatinga „gyvybinių Rusijos interesų zona“³¹. Tai zonai žymėti Rusijoje net naudojamas specialus terminas *artimasis užsienis*.

Savaime suprantama, kad Lietuvai, kaip ir kitoms Baltijos valstybėms, kurios atsisakė jungtis į Nepriklausomų Valstybių Sandraugą, toks jos traktavimas yra iš principo nepriimtinas. Tai užfiksuota ir Lietuvos užsienio politikos koncepcijos projekte, kuriame teigiama, kad Lietuvai „yra nepriimtina Rusijos kultivuojama „artimojo užsienio“ koncepcija ir ja grindžiamos ypatingos Rusijos teisės buvusioms TSRS respublikoms taikyti skirtingus nei kitoms pasaulio šalims politinių santykių standartus“³². Ši principinė pozicija buvo patvirtinta ir paties Lietuvos užsienio politikos vadovo — Prezidento A. Brazausko interviu rusų užsienio politikos žurnalui *Meždunarodnaja žiznj*: „mes norėtume matyti stabilią ir prognozuojamą Rusijos politiką, kurioje Baltijos šalių atžvilgiu nebūtų naudojamas terminas „artimasis užsienis““³³.

Rusijos deklaruojamos ypatingos teisės į buvusią Tarybų Sąjungos teritoriją (tarp jų ir į Baltijos valstybes) yra vienas iš rimčiausių motyvų Lietuvai dar atkalčiau siekti narystės NATO. Nors Lietuvos Prezidento A. Brazausko pasirašytas kreipimasis į NATO valstybes-nares dėl Lietuvos pageidavimo įstoti į šią organizaciją kol kas nesusilaukė teigiamo atsako, NATO šalys 1994 m. pradžioje Lietuvai, kaip ir kitoms Vidurio ir Rytų Europos valstybėms, vietoje pilnateisės narystės organizacijoje pasiūlė jungtis į bendradarbiavimo programą *Partnerystė vardan taikos* (*Partnership for Peace*). Lietuva stengėsi maksimaliai išnaudoti jai suteiktas galimybes ir 1994–1995 m. tapo vienu iš pačių aktyviausių šios programos dalyvių. Savo ruožtu, visoms Vidurio ir Rytų Europos šalims įsijungus į *Partnerystė vardan taikos* programą bei vėl suaktyvėjus diskusijoms dėl galimos NATO plėtros į Rytus, kovo pabaigoje — balandžio pradžioje įtampa tarp Lietuvos ir Rusijos vėl akivaizdžiai atsinaujino, nors 1995 m. pradžioje atrodė, kad, suregulavus tranzito į Kaliningrado sritį problemą, Lietuvos santykiai su Rusija stabilizuosis ir normalizuosis.

Tikrą politinę audrą Lietuvoje sukėlė 1995 m. kovo 29 d. virš Vilniaus neaukštai praskridę trys koviniai rusų sraigtasparniai. Remiantis 1992 m. priimtomis laikinosiomis taisyklėmis dėl naudojimosi Lietuvos oro erdve, kariniai Rusijos sraigtasparniai pagal išankstinį leidimą per Lietuvą galėjo skristi tik 400 metrų aukštyje. Tačiau kovo 29 d. pastebėti sraigtasparniai skrido ne pagal iš anksto nustatytą maršrutą, be to, dvigubai žemiau. Po Lietuvos pareigūnų reikalavimo pakilti į reikalaujamą aukštį, sraigtasparniai nusileido dar šimtą metrų žemiau. Lietuvos užsienio reikalų ministerija į šį incidentą reagavo pasiūsdama Rusijai protesto notą, t.y. pagal standartinę diplomatinę procedūrą.

Tačiau įvykis susilaukė plataus politinio rezonanso, ir jam svarstyti opozicijos reikalavimu buvo sušauktas net specialus Seimo posėdis. Posėdyje dar kartą buvo pademonstruotos dvi skirtingos politinės orientacijos Rusijos atžvilgiu. Seimo posėdyje Užsienio reikalų ministras P. Gylys, atsakydamas į parlamentarų klausimus, sakė nenorįs suteikti kovo 29 d. incidentui nei politinio, nei karinio atspalvio ir mano jį esant tiesiog aviaciniu chuliganizmu — todėl ir buvo nuspręsta nusiųsti protesto notą Rusijai³⁴. Tuo tarpu dešinėsios opozicijos lyderis V. Landsbergis vertino incidentą visiškai kitaip. Anot jo, Rusijos lakūnų veiksmai — tai Rusijos karinio buvimo Lietuvoje demonstravimas; Rusijai negana to, kad Lietuvos Vyriausybė kapituliavo, sutikusi netaikyti jai užsienio karinių krovinių vežimo taisyklių — tarsi Rusija būtų nebe užsienio valstybė. V. Landsbergio nuomone, silpna ir neori Lietuvos Vyriausybė, besiguodžianti ydinga mažos valstybės filosofija, yra toliau žeminama³⁵.

Šis neteisėtas Rusijos sraigtasparnių skrydis virš Vilniaus išryškino ir iškėlė į paviršių ne tik skirtingus požiūrius į Rusiją, bet ir daug pačios Lietuvos problemų. Pirmiausia — visiškai akivaizdžiai buvo pademonstruotas Lietuvos karinis bejėgiškumas. Žinoma, toks bejėgiškumas niekam nėra paslaptis, tačiau pasak *Laisvosios Europos* radijo komentatoriaus K. Girniaus, NATO plėtros tikslingumo diskusijų kontekste Lietuvos priėmimo į NATO priešininkams tai yra ypač parankus argumentas. Sraigtasparnių „skrydis dar kartą primins NATO vadovybei, jog kandidatė į Santarvės narius Lietuva nėra pajėgi apginti savo oro erdvės, ir kad geriausiu atveju ji bus NATO išlaikytinė, o ne tikra partnerė“³⁶.

Apskritai 1995 m. Rusijos pozicija NATO plėtros į Rytus ir eventualios Baltijos šalių narystės atžvilgiu darėsi vis kategoriškesnė ir ašt-

resnė, kartais įgaudavo net atvirų grasinimų pobūdį. Pavyzdžiui, 1995 m. rugsėjo 4 d. Rusijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas Sergejus Krylovas BNS korespondentui pareiškė, kad negali būti ir kalbos apie Baltijos šalių narystę NATO, priešingu atveju Rusija turės imtis atitinkamų ekonominių ir karinių priemonių. Vėliau buvo patikslinta, kad karinės priemonės yra suprantamos kaip Rusijos sienų apsaugos stiprinimas. Tarp didžiausių politinį rezonansą sukėlusių įvykių šiame kontekste reikėtų paminėti ir 1995 m. spalio 2 d. Rusijos laikraštyje *Segodnia* paskelbtą dokumentą *Konceptualnyje položenija strategii protivodejstvija osnovnym vnešnim ugrozam nacionalnoj bezopasnosti Rosijskoj Federacii*. Jame teigiama, kad Rusija turi jėga priešintis NATO plėtimuisi į Rytus, o Baltijos šalių priėmimo į NATO sudėtį atveju Rusijos ginkluotosios pajėgos turės būti nedelsiant įvestos į Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorijas. Dokumente teigiama, kad Rusija turėtų teisę tai padaryti ir teisės, ir moralės požiūriu, nes Baltijos šalių priėmimas į NATO prilygtų Rusijos branduolinio ginklo dislokavimui Kuboje. Dokumento autoriai taip pat teigia, kad tokia akcija yra visiškai įgyvendinama, nes „analizė rodo, jog nė viena Vakarų valstybė nekariaus su Rusija dėl Baltijos valstybių. Ekonominės sankcijos galimos, nors vargu ar galima laukti visuotinio prekybos uždraudimo, ypač turint omenyje tai, kad Rusija eksportuoja energijos šaltinius“³⁷.

Žinoma, tai nebuvo oficialus dokumentas, o tik Rusijos uždaro gynybinių tyrimų instituto raportas. Šio dokumento paskirtis labai neaiški. Pagal vieną versiją, jis buvo parengtas Rusijos Saugumo tarybos užsakymu, pagal kitą — Rusijos gynybos ministerijai ir galėjo būti panaudotas kaip šalies gynybos doktrinos projektas, pagal trečią — dokumentas sukurtas pačių instituto narių iniciatyva. Oficialioji Rusijos politinė vadovybė nuo šio dokumento atsiriboję, tačiau bet kuriuo atveju jis sukėlė atitinkamą diplomatinį rezonansą ir po gana ilgo laiko akivaizdžiai pademonstravo, kokią potencialios grėsmės Baltijos valstybėms gali kilti iš Rusijos pusės — jame atvirai kalbama apie eventualią Baltijos valstybių okupaciją.

Tuo tarpu oficialus Lietuvos atsakas į vis kategoriškiau prieš NATO plėtrą pasisakančios Rusijos veiksmus ar pareiškimus visada būna labai santūrus. Tik opozicijos lyderis V. Landsbergis į kiekvieną Rusijos akibrokštą reaguodavo labai operatyviai ir kategoriškai. Pavyzdžiui, komentuodamas 1995 m. rugsėjo 4 d. Rusijos užsienio reikalų ministro pavaduotojo S. Krylovo pareiškimą, jis pasakė, kad „Rusijos pa-

reigūnas kalba kaip pasaulio šeimininkas, kuris draudžia Vakarams net svarstyti Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių galimybes tapti NATO narėmis. Tai iššūkis ne tik Baltijos valstybių suverenumui, bet ir Vakarams³⁸. Tuo tarpu Lietuvos Prezidento patarėjo užsienio politikos klausimais J. Paleckio nuomone, artėjant rinkimams Rusijoje, tokių ir panašių pareiškimų galima laukti ir daugiau. Anot J. Paleckio, „mes tik galime konstatuoti visišką pozicijų nesutapimą, nes Lietuva ir toliau sieks narystės NATO organizacijoje“³⁹. Prezidento patarėjas savo nuostatas Rusijos kategoriškų pareiškimų dėl eventualios Lietuvos narystės NATO atžvilgiu buvo suformulavęs dar balandžio mėnesį savo interviu *Dienos* laikraščiui, kur teigė, kad į Rusijos akibrokštus reikia reaguoti ramiai, nes šios šalies politikus, ko gero, tebeveikia senas stereotipas traktuoti NATO kaip priešininką. Lietuva, jo nuomone, nuosekliai siekdama narystės NATO ir tuo pat metu palaikydama draugiškus santykius su Rusija, netgi galėtų prisidėti prie to, kad padėtų Rusijai tokio stereotipo atsikratyti. Anot J. Paleckio: „Lietuvos politika nesikeičia“⁴⁰.

Išvados

Lietuva per 1990–1996 m. santykiuose su Rusija savotiškai „išbandė“ du galimus taktikos variantus. 1990–1992 m., kol Lietuvą valdė Sąjūdžio vyriausybės, o užsienio politikos formavimas buvo realiai sutelktas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio rankose, Lietuva Tarybų Sąjungos atžvilgiu laikėsi griežtos ir nenuolaidžios politikos. Paskelbdama Nepriklausomybės deklaraciją, Lietuva, žinoma, pirmiausia siekė savo nacionalinių interesų realizavimo, bet, kita vertus, ir rizikavo, atvirai provokuodama Tarybų Sąjungą bei demonstruodama, kad tik jėga pavyks numalšinti Lietuvos siekius. Panašios pozicijos buvo laikomasi ir Rusijos atžvilgiu, kai pastaroji tapo savarankišku tarptautinės politikos subjektu ir perėmė visas buvusios Tarybų Sąjungos teises ir pareigas. V. Landsbergio vadovybės politika buvo orientuota į tai, kad Rusija turi besąlygiškai išvesti iš Lietuvos savo kariuomenę ir atlyginti okupacijos metais padarytą žalą.

Viena vertus, šitoks „spaudimas“ Rusijos vadovybei ir sėkminga pasaulio viešosios nuomonės mobilizacija per JT ir ESBK atnešė teigiamų rezultatų. Kita vertus, blogėjanti ekonominė padėtis bei Rusijos naudojamos netiesioginio ekonominio spaudimo priemonės per ener-

gijos šaltinių tiekimo susitarimų nevykdymą bei savo rinkos uždarymą sąlygojo dideliuos nuostolius Lietuvos ekonomikai bei pagaliau — ryškų Lietuvos gyventojų gyvenimo sąlygų pablogėjimą (šilto vandens tiekimo, gyvenamųjų patalpų šildymo sutrikimai ir pertrūkiai). Ypač ryškiai šie reiškiniai pasireiškė 1992 m. rudenį ir žiemą bei 1993 m. žiemą ir pavasarį. Kaip tik tuo metu vyko Seimo (parlamento) ir Prezidento rinkimai, kurie atnešė pergalę politiniams Sąjūdžio oponentams — LDDP.

Lietuvos demokratinė darbo partija 1992 m. spalio mėnesį rinkimuose gavo absoliučią daugumą parlamente, o jos lyderis A. Brazauskas 1993 m. vasario mėnesį laimėjo Prezidento rinkimus. Ši partija kritikavo V. Landsbergį ir tuometinę politinę vadovybę kaip tik už pernelyg griežtą poziciją demokratinės Rusijos atžvilgiu. LDDP deklaravo, kad dabartinė Rusija — tai ne Tarybų Sąjunga ir nedera jos „nepelnytai erzinti ar smerkti“. A. Brazauskas ir jo šalininkai siūlė Rusijos atžvilgiu laikytis principingos, bet pragmatiškos politikos, vengti konkrečios praktinės naudos neatnešančių, bet Rusiją žeidžiančių politinių pareiškimų ir deklaracijų, tarpusavio santykius paversti konfidencialiais, vengti nereikalingų emocijų.

Reikia pažymėti, kad, nepaisant santykių sudėtingumo, Lietuvos politinė vadovybė, Prezidentas A. Brazauskas laikėsi rinkiminių pažadų ir santykiuose su Rusija iš tikrųjų stengėsi naudoti nuosaikią, adaptyvią užsienio politikos taktiką. Būtent ši taktika ir susilaukė prieštarinčiausių vertinimų. Visų pirma, kaip tik dėl to opozicija iš esmės gavo daug erdvės griežtai kritikuoti pernelyg nuolaidžią, jos požiūriu, Lietuvos laikyseną Rusijos atžvilgiu. Neigiamai tokią Lietuvos laikyseną santykiuose su Rusija įvertino ir kai kurie ekspertai. Pavyzdžiui, *Laisvosios Europos* radijuje surengtame „apskritojų stalo“ pokalbyje apie Lietuvos užsienio politiką 1994 m. komentatoriai išreiškė vieningą nuomonę, kad Lietuvos politika Rusijos atžvilgiu yra per daug nuolaidi, per daug stengiamasi įtikti Maskvai, nors santykiai su ja vis tiek negerėja. Tuo tarpu prieš dvejus metus (turimas galvoje V. Landsbergio valdymo laikotarpis — G. V.) santykiai su Rusija buvo kur kas nuoseklesni ir aiškesni. Ir tai yra geriau ne tik Lietuvai, bet ir pačiai Rusijai — kai pastaroji iš anksto žino, ko galima iš Lietuvos tikėtis⁴¹.

Kita vertus, tokia Lietuvos politika susilaukė ir teigiamo vertinimo. Baltijos šalių santykių su Rusija tyrinėtoja Olga Žurjari (Zhuryari) savo straipsnyje pastebi, kad nepaisant, o galbūt būtent dėl gana adaptyvaus elgesio (t.y. pasiruošimo kompromisui) Lietuvos santykiai

su Rusija atsidūrė mažiausiai pažeidžiamoje padėtyje. Jai [Lietuvai] pavyko sumažinti konflikto galimybę iki minimumo ir įgyvendinti tipiškos vakarietiškos derėjimosi politikos kriterijus. Iš visų Baltijos valstybių Lietuva pasirašė daugiausia aukšto lygio sutarčių su Rusija. Pavyzdžiui, viršūnių susitikime 1993 m. lapkričio 18 d. Lietuvos ir Rusijos premjerai pasirašė devynias sutartis dėl prekybos ir tranzito⁴².

Šioje studijoje atlikta analizė leidžia daryti išvadą, kad, nepriklausomai nuo to, kaip vertintume Lietuvos ir Rusijos santykių pasikeitimą, tai buvo objektyvus procesas, kurį labiau sąlygojo ne Lietuvos politinės vadovybės pasikeitimai, bet objektyvūs Lietuvos ir Rusijos tarptautinės padėties pokyčiai. Visų pirma, kai Rusijos kariuomenė buvo išvesta iš Lietuvos, o tranzito klausimas galų gale buvo sureguliuotas, Lietuva iš tiesų galėjo leisti sau prabangą vykdyti nuosaikesnę ir pragmatiškesnę politiką negu iki tol. Tačiau labiausiai tokios politikos poreikį sąlygojo tai, kad Lietuvai, pasirinkusiai savo strateginiu tikslu integraciją į Vakarų ekonomines ir gynybines struktūras, neišvengiamai teko skaitytis su atsargiu Vakarų valstybių požiūriu į Rusiją. Atitinkamai Lietuvos strateginių tikslų požiūriu daug naudingesnis atrodė ne nuolatinis įsisenėjusių problemų akcentavimas ir eventualus dvišalių Lietuvos ir Rusijos santykių aštrinimas, bet pakankamai aktyvi demonstracija, kad Lietuva ir Rusija rimtų tarpusavio santykių problemų neturi ir kad visa tai, kas liko nereguluota, tėra tik techninio pobūdžio klausimai.

Šią išvadą būtų buvę galima paneigti tik tuo atveju, jeigu po 1996 m. Seimo rinkimų valdančioji konservatorių ir krikdemų koalicija būtų pradėjusi pastebimai keisti santykiuose su Rusija nusistovėjusį *status quo*. Tačiau, kaip jau buvo minėta šios studijos įvade, pirmieji naujosios vyriausybės žingsniai yra pirmieji ženklai, kaip tik liudijantys ir tuo pat metu leidžiantys daryti prielaidą, kad LDDP vykdyta politika Rusijos atžvilgiu iš esmės išlieka nepakitusi.

Pagaliau, Lietuvos ir Rusijos santykių raida 1990–1996 m. leidžia daryti ir bendresnio pobūdžio išvadas apie didžiųjų ir mažųjų valstybių santykius, apie realias mažos valstybės galimybes siekti savo interesų santykiuose su kur kas stipresniu ir galingesniu kaimynu. Lietuvos atvejis iliustruoja tai, kaip ir dėl kokių priežasčių mažos valstybės politika didelės kaimynės atžvilgiu gali laipsniškai transformuotis ir pereiti nuo griežtos konfrontacinės politikos modelio į pragmatišką ir nuosaikią, orientuotą į kompromisų siekimą, politiką.

NUORODOS

¹ *Kaliningrado srities vadovas lankėsi Šilutėje* // ELTA. — 1996. — Lapkričio 7 d.

² *Česlovas Juršėnas džiaugiasi konservatorių santykiais su Volskiu* // Lietuvos aidas. — 1997. — Sausio 28 d.

³ *Istorinė tiesa ir istorinis teisingumas* // Lietuvos aidas. — 1990. — Liepos 13 d.

⁴ *Sutartis su Rusija! Pranešimas apie Lietuvos Respublikos, Estijos Respublikos, Latvijos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos Aukščiausiujų Tarybų Pirmininkų susitikimą* // Lietuvos aidas. — 1990. — Liepos 31 d.

⁵ Senn A. E. *Gorbachev's Failure in Lithuania*. — New York: St. Martin's Press, 1995. — P. 99.

⁶ Medalinskas A. *Lietuvos užsienio politika nuo Sąjūdžio* // Atgimimas. — 1995. — Sausio 10 d. — Nr. 1.

⁷ Nckrašas E. *Op. cit.* — P. 12.

⁸ Žr.: *Rusijos derybininkai pasitiki Lietuvos Seimu* // Lietuvos aidas. — 1993. — Gegužės 23 d.

⁹ Račas A. *Prezidentas nusprendė į Maskvą kol kas nevažiuoti, pasigedo oficialios informacijos, o žurnalistams siūlė daugiau galvoti apie paprastą žmogų* / Lietuvos rytas. — 1992. — Rugpjūčio 5 d.

¹⁰ Žr.: Račas A. *Rusijos derybų delegacijos vadovo nuomonė: pateikdami iš anksto nepriimtinus pasiūlymus, Lietuvos atstovai susikuria naujų problemų* // Lietuvos rytas. — 1993. — Rugpjūčio 12 d.

¹¹ Lazauskaitė R. *Politikai nepanoro, kad rožiniai jurginai Rusijos kariuomenės išleistuvėse Kaune būtų įteikti grojant iškilmingai iškilmingiems „Geležinio vilko“ maršams* // Lietuvos rytas. — 1993. — Rugsėjo 1 d.

¹² Žr.: Goštautas M., Mikšiūnas G. *Dveji metai po svetimos kariuomenės išvedimo: džiaugsmas ir nerimas dėl nuostolių* // Lietuvos aidas. — 1995. — Rugpjūčio 31 d.

¹³ Žr.: Joenniemi P. *The Baltic Countries as Deviant Cases: Small States in Search of Foreign Policies* // Joenniemi P., Vares P. (eds.), *New actors on the international arena: The Foreign Policies of the Baltic Countries*. — Tampere Peace Research Institute Research Report. No 50. — Tampere, 1993.

¹⁴ Žr.: Sakalauskaitė R. *Kodėl Kremliuje nebuvo pasirašytos Lietuvos ir Rusijos sutartys ir susitarimai?* // Lietuvos rytas. — 1993. — Lapkričio 6 d.

¹⁵ Žr.: *Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Rusijos Federacijos Vyriausybės susitarimas „Dėl Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų kariuomenės ir karinių krovinių, išvedamų iš Vokietijos Federacinės Respublikos, tranzitinių vežimų per LR teritoriją“* // Valstybės žinios. — 1994. — Nr. 13-194.

¹⁶ Šachrajus S. *Kaliningradas — Kionigsbergas — Krulevecas...* // Lietuvos aidas. — 1994. — Rugpjūčio 2 d.

¹⁷ Žr.: *Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 98 „Dėl užsienio valstybių pavojingų ir karinių krovinių vežimo per Lietuvos Respublikos teritoriją taisyklių patvirtinimo“* // Valstybės žinios. — 1994. — Nr. 78-1478.

¹⁸ Landsbergis V. *Derybos vienam atsiklaupus?* // Lietuvos aidas. — 1994. — Gruodžio 1 d.

¹⁹ *Ministrui — lanksti politika, o opozicijai — vėl apgaulė* // Lietuvos rytas. — 1995. — Sausio 19 d.

²⁰ Kozyrovičius R. *Co-operational Problems between the Lithuanian Republic and the Russian Federation* // Lithuania Today: Politics & Economics. — 1995. — Issuc 5 (32). — Junc. — P. 3.

²¹ Landsbergis V. *Op. cit.*

²² Gaižauskaitė V. *Prezidentas ir patarėjai: ar suderinti laikrodžiai. Trys vienos komandos politikai — trys žvilgsniai į Prezidento vykdomą užsienio politiką* // Lietuvos rytas. — 1995. — Liepos 1 d.

²³ Žr. ten pat.

²⁴ Žr.: Gylys P. *Aš tikiu geranoriškos politikos veiksmingumu* // Lietuvos aidas. — 1993. — Kovo 31 d.

²⁵ Žr.: Gaižauskaitė V. *Op. cit.*

²⁶ Žr.: *Maišiagala — tai ne „Literatų svetainė“* // Lietuvos aidas. — 1995. — Birželio 2.

²⁷ *Karinio tranzito per Lietuvą klausimu* // „Laisvosios Europos“ radijo pranešimas. — 1995. — Sausio 9 d.

²⁸ Girmius K. *Prezidento A. Brazausko kadencijos vidurys: laimėjimai ir neaktys* // Atgimimas. — 1995. — Rugsjūčio 2 d. — Nr. 26.

²⁹ Žr.: Pushkov A. K. *A View from Russia* // Somin J. (ed.). *NATO Enlargement: Opinions and Options*. — Washington D.C., 1995. — P. 123–143.

³⁰ Sinkevičius E. (Pareng.) *Nuomonės apie NATO išplėtimą: Lietuvos Respublikos Seimo Informacijos ir analizės skyriaus leidinys*. — Vilnius, 1995. — Nr 39 (89). — P. 5–6.

³¹ Kozyrev A. *The New Russia and the Atlantic Alliance* // NATO Review. — 1993. — No. 1. — P. 3.

³² *Lietuvos užsienio politikos koncepcija*. — Vilnius, 1994. — P. 15. — (Neskelbta).

³³ Brazauskas A., „*Razvod po-litovski*“ i posle // Meždunarodnaja žiznj. — 1994. — No. 4. — S. 9.

³⁴ *Apie Lietuvos Seimo svarstymus, skirtus Rusijos karinių sraigtasparnių skrydžiui virš Vilniaus* // „Laisvosios Europos“ radijo pranešimas. 1995. — Balandžio 5 d.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Girmius K. *Apie rusų karinius skrydžius Lietuvoje* // „Laisvosios Europos“ radijo komentaras. — 1995. — Balandžio 9 d.

³⁷ *Sotrudniki specinstituta predlagajut Rosii protivostojatj NATO i SŠA* // Litovskij kurjer. — 1995. — Oktibrj. — No. 35.

³⁸ *Rusija ir Lietuvos narystė Šiaurės Atlanto santarvėje* // „Laisvosios Europos“ radijo pranešimas. — 1995. — Rugsėjo 4 d.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Žr.: *Justas Paleckis: Lietuvos politika nesikeičia* // Dicna. — 1995. — Balandžio 5 d.

⁴¹ Žr.: Lietuvos valstybės politika: „Apskritojo stalo“ pokalbis apie Lietuvos užsienio politiką „Laisvosios Europos“ radijuje // Atgimimas. 1995. — Sausio 11 d. — Nr. 1.

⁴² Zhuryari O. *The Baltic Countries and Russia (1990–1993): Doomed to Good-Neighborliness?* // Joenniemi P., Prikulis J. (eds.) *The Foreign Policies of the Baltic Countries: Basic Issues*. — Riga, 1994. — P. 81–82.

Summary

LITHUANIAN—RUSSIAN RELATIONS IN 1990–1996. A STUDY OF LITHUANIAN FOREIGN POLICY

This study in general is devoted to the relations between Lithuania and Russia. Despite the fact that today relations with Russia are not a top priority issue on Lithuania's foreign policy agenda, Russia nevertheless overshadowed the foreign policy debate by the scores of problems it provoked. On the other hand this study goes beyond the pure subject of relation between Lithuania and Russia. It also focuses upon reasons of the concrete political decisions and raises several hypotheses on the mechanism of formation and functioning of the Lithuanian foreign policy.

The study is concluded by some observations on relations between large and small states, about the real possibilities of a small state pursuing its interests in its relations with a much bigger and stronger neighbor. In this respect Lithuania's experience is interesting in that from 1990 to 1996 it 'tested' two types of tactics in relations with Russia.

In 1990–1992, while the *Sąjūdis* government was in power and the formation of foreign policy was concentrated in the hands of the Chairman of the Supreme Council, Landsbergis, in Lithuania's policy towards the Soviet Union and later towards Russia dominated a strict and uncompromising position. In contrast, after general elections in October 1992 the Lithuanian Democratic Labor Party, which received an absolute majority in the parliament, and its leader Brazauskas, who won presidential elections in February 1993, started to pursue more adaptive policy and was trying to avoid political statements and declarations that were of no concrete use and were merely offensive in respect to Russia.

The analysis of the Lithuanian—Russian relations in 1990–1996 shows that in both cases Russia did not become more compliant or more inclined towards Lithuanian interests. Therefore the success of Lithuanian policies towards Russia in both cases was based not on the persistency of Lithuanian politicians to promote "their own" tactics, but on their ability to find the right "mixture", i.e. certain combination of both tactics.

This publication is revised and updated version of the following publication: Vitkus G. *Lithuanian—Russian Relations in 1990–1995: A Study of Lithuanian Foreign Policy*. — Forschungsschwerpunkt Konflikt- und Kooperationsstrukturen in Osteuropa an der Universität Mannheim. — Untersuchungen des FKKS 12/1996. — 46 p.